2000
ژىل
9 - دېكابىر
شەنبە
№11_12
(4136)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

21 - ئەسىرگە «يېڭى ھايات» بىلەن

مەنىۋى بايلىغىمىزنى ئاسرايلى

ھازىرقى ۋاقىتتا ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ھاياتىمىزدا تۇتقان ئورنى كۈن سايىن كۈچەيمەكتە، رادىو - تېلېۋىدېنىي، گېزىت - ژۇرناللارسىز جوشقۇن ھاياتىمىزنى پەرەز قىلىشىمىزمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر سىز شەھەر كوچىلىرىغا زەڭ سالسىڭىز، ھەر قەدەمدە دېگىدەك خىلمۇ - خىل گېزىت - ژۇرناللارنى سېتىپ ئولتارغان ئادەملەرنى كۆرىسىز. ئىلگىرى گېزىت - ژۇرناللار پەقەت ھۆكۈمران كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ يول - يورۇقلىرىنى تەرغىپ قىلىپ، ھەممە گېزىتلار خۇددى ئىنكۇباتوردىن چىققاندەك، بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. ئەندى ھازىر بولسا، ئەھۋال تامامەن ئەكسىچە، ھەر خىل يۆنىلىشتىكى، ھەر خىل كوز قاراشتىكى گېزىتلار، ژۇرناللار ئىنتايىن ئۇرغۇن. ھازىرقى ھاياتقا ھەمنەپەس بولىمەن دېگۈچىلەر ھەر كۈنى ئەھۋالغا قاراپ بىر نەچچە گېزىت ئېلىپ ئوقۇيدۇ، بىلىم دائىرىسىنى ئاشۇرىدۇ، ئۇلاردىن مەنىۋى ئوزۇق ئالىدۇ.

ئەندى بىزدىكى ئەھۋال قانداق؟ ئەگەر جۇمھۇرىيەتتە كام دېگەندە 200 مىڭدىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئاھالىسى بار دېسەك، ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن بىر ئائىلىدە 5 جان بولسا، قازاقستاندا 40 مىڭدىن ئوشۇق ئائىلە ياشايدۇ دېگەن سۆز. س س س ر دەۋرىدە «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى»)(25 مىڭ، «يېڭى ھايات» 12 مىڭ نۇسخىدا تارقىلاتتى. ئەندى ھازىر بولسا، «مەن ئۇيغۇر» دەيدىغانلار سانى تامامەن كامىيىپ، «ئۇيغۇر ئاۋازى» 5 مىڭ 700 نۇسخا، «يېڭى ھايات» 1150 نۇسخا تارالماقتا. بۇ ئېچىنارلىق ئەھۋال ئەلۋەتتە. باشقىلار گېزىتلارنى ئىزدەپ ژۈرۈپ سېتىۋېلىپ ئوقۇيدۇ، بىزدىكى بارى - يوقى بىر - ئىككى گېزىتىمىزنى ئېلىپ ئوقۇيدىغانلار ژىلدىن - ژىلغا ئازىيىپ، مىللىتىمىز قاششاقلىشىپ، مەنىۋى جەھەتتىن بارغانسىرى كادايلاشماقتا. ئەگەر بىز كۈنىنىڭ ئۆتكىنىگىلا، قورسىقىمىزنىڭ تويغىنىغىلا خۇش بولۇپ ياشاۋەرسەك، ئۇ چاغدا بىز ھايۋاندىن پەرقلەنمەي قالىدىغانلىغىمىز راستقۇ؟

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياللۇنلۇق ۋەتەنپەرۋەر ئوغلى، مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ شانلىق پەخرى ۋە ئىپتىخارى، ئەجايىپ مائارىپچى ۋە شائىر ئابدۇقادىر داموللام ئۆزىنىڭ «مىفتاھۇل ئەدەپ» دېگەن ئەسىرىدە: «ئىلىمدىن باشقىنى زەخىر (سەرمايە) دەپ ھېساپلىما، چۈنكى ئىلىم دېگەن تۈگىمەس غەزىنە، «ئىلىم ئارتقاندا دۈشمەنىڭ ئاغزى، بۇرنىنى تويىغا ملىكىلى بولىدۇ، ئىلىمنىڭ ھوسنى ھەربەكەتنى ئىسلاھ قىلىشتۇر»، - دەپ خىتاب قىلغان ئىدى. بىزنىڭ دانا بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» ئاملىق نادىر ئەسىرىدە: «ھەر ھارىق يالغىشىلقلار ئەقىلدىن كېلىدۇ، ئەقىل - ئىلىم ئۆچۈن ملىك خىل پەزىلەتنىڭ بېشى، ئۇ كېچىدە قاراڭغۇلۇقتىكى ئىنسانىڭ دىلىنى مەشئەل كەبى يورۇتىدۇ، ئەقىللىق بولۇش - تەگرىنىڭ نېمىتى، ئەقىللىق ئىنسان بۈيۈكتۇر»، «ئىلىم - كۈچ، ئىلىم - بەخت قۇرالى»، ئىلىم - ئىنسان قەدرى، ئىنساننىڭ ھۆلى، ئىنسان ئەقىل بىلەن ئىلىم بىلەن يۈكسىلىدۇ، بىلىملىك كىشىنىڭ نۇرنى كوك (ئاسمان) دىنمۇ ئېگىز، كىشىلەرنى ھايۋاندىن پەرقلەندۈرىدىغان ئاساسلىق، بەلكى دوزاخ ئىشىكىنى پېچەتلەيدىغان نەرسە پەقەت ئىلىمدۇر» دەپ تەكىتلىگەن. دانىالىرىمىزنىڭ بۇ ۋەسىيەتلىرىگە بىز ۋارىسلىق قىلىدۇقمۇ؟ ۋارىسلىق قىلغان بولساق، بىز ھازىرقىدەك مەنىۋى قاشاقلىشىپ، ئەپگاللىشىپ كەتكەن بولار ئىدۇق. ئايرىم زىيالىيلىرىمىزنىڭ گېزىتلىرىمىزنى تۈزۈمايدىغانلىقى، خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئىجتىمائىي ھاياتىدىن تامامەن خەۋەرسىزلىكى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

ھە، مۇنداق مەنىۋى قاششاقلىققا خاتىمە بېرىدىغان، ئۆزىمىزنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن نامىغا لايىق ئۆيۈشۈپ ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقىت كەلدى. ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىنىڭ ئىمامى ئابباس قارى ھاجىم، باشلىق يۇرت موتىۋەرلىرى 2001 - ژىلغا «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى توپلاش ئىشىنى جىددىي قولغا ئالدى. جۈملىدىن، ئابباس قارى ھاجىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن رېگىئوناللىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئاقساقاللار كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى مەھەممەت ھاجىم قادىروۋ (رەئىس)، نائىب ئىمام قاسىم ھاجىم، يۇرت ژىگىت بېشى نۇرەخمەت مالەنوۋ، ئەۋېزوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى زاماندىن رەخمانوۋ قاتارلىق گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى تەركىۋىدە مۇشتىرى توپلاش شتابى قۇرۇلۇپ، ئۇلار ئىشنى جىددىي قولغا ئېلىپ، ھەر بىر كوچىغا مۇشتىرى توپلاش ئۈچۈن ئىناۋەتلىك ئادەملەرنى بەلگۈلەپ چىقتى. ھەر ھەپتىدە ئۇلاردىن ھېساۋات ئېلىپ، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ھەر بىر كوچىغا مەسئۇل بولغان ئادەمدىن تەلەپ قىلىپ، تەشۋىقات ئىشلىرىنى كەڭ قانات يايدۇردى. بولۇپمۇ، يۇرت ئىمامى ئابباس قارى ھاجىم، نائىب ئىمام قاسىم ھاجىم، گېزىتىمىز جانكويەرلىرى مەھەممەتجان ھاجىم قادىروۋ، ژىگىت بېشى نۇرەخمەت مالەنوۋلار ھەر بىر توي تۆكۈن، نەزىر - چىراقلاردا، كۆپچىلىك ژىغىلغان جايلاردا تەشۋىقات ئىشلىرىنى ژۈرگۈزۈپ، مەنىۋى ھاياتىمىزدا كام بولسا بولمايدىغان گېزىتلىرىمىزنىڭ ئەھمىيىتىنى كەڭ دائىرىدە تەرغىپ قىلماقتا. نەتىجىدە، گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى قاسىم ھاجىم، ئابلىمىت ئىمىنوۋ، يۈسۈپجان دۇكانوۋ، ئەكرەم ھاجىم، سەمەت ھاشىموۋ، غوجاخمەت كالاشىيېۋ، شەمشىدىن ئىمانغۇجايېۋ، مەكسۇر روزىباقىيېۋ، مۇزەپپەر تايىروۋ، ياقۇپ ھاجىم مۇھەمەتسوپىيېۋ، ئۈچقۇن غوجامبەردىيېۋ ۋە باشقىلارنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن ھازىرنىڭ ئۆزىدە «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە 200دىن ئوشۇق يېقىن ئادەم مۇشتىرى بولدى. مۇشتىرى توپلاش داۋام قىلماقتا.

يۇرتتىكى ئاڭلىق، قولى ئۇچۇق تىجارەتچىلىرىمىزدىن تايىر مىرۋانوۋ ئون مىڭ تەڭگە، شاۋكەت ھەمرايېۋ بەش مىڭ تەڭگە، غوپۇرجان ئاۋۇتوۋ بەش مىڭ تەڭگە ۋە ئابدۇغاپپار ئابدۇقاھاروۋ ئىككى مىڭ تەڭگە پۇلىنى تەمىناتى ناچار پېنسونېرلارنىڭ «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى بولۇشى ئۈچۈن ئىئانە قىلدى. ئىلاھىم خەلقىمىز ئىچىدىن مۇنداق مەرت تىجارەتچىلىرىمىز كوپلەپ چىقسۇن.

يادىكار سابىتى.

خوش خەۋەر!

خەلق ئارا مەيداندا

ئېتىراپ قىلىندى

ئامېرىكىدىكى خەلق ئارا ئىنسان ھوقۇقىنى كۆزىتىش تەشكىلاتى خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، ئەجايىپ ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر قىزى، مەشھۇر تىجارەتچى رابىيە قادىرغا دۇنياۋىي تېچلىق مۇكاپىتىنى بېرىشنى قارار قىلدى. بۇ مۇبارەك مۇكاپات رابىيە قادىرغا ئۇنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرىشى ئۈچۈن بېرىلدى.

دۇنياۋىي تېچلىق مۇكاپىتى يەر شارىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئابرۇيلۇق مۇكاپاتلاردىن بىرى بولۇپ، ئۇ نوبېل مۇكاپىتىدىن كېيىن ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. مەزكۇر مۇكاپات دۇنيانىڭ ھەر قايسى مەملىكەتلىرىدە كامسىتىلغان، خورلانغان خەلقلەرنى، ئۇلارنىڭ ھوقۇقلىرىنى قوغدايدىغان ئەڭ ئېسىل ئادەملەرگە بېرىلىدۇ. رابىيە قادىر ھازىرقى ۋاقىتتا خىتاي تۈرمىسىدە ئازاپ چېكىۋاتقانلىغى ئۈچۈن، مۇكاپاتنى ئۇنىڭ ساھىبىغا تاپشۇرۇش ئىمكانىيىتى بولماي، بېيىل 21 - نويابىر كۈنى نيۇ - يورك شەھىرىدە يولدىشى سىدىق ھاجى روزىغا تاپشۇردى.

* * *

ئامېرىكىدىن ئېلىنغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ھۇزۇرىدىكى ئىنسان ھوقۇقىنى قوغداش كومىتېتىنىڭ رەئىسى مارىي روبىنسون بېيىل 19 - نويابىر كۈنى بېيجىندا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى جياڭ زېمىن بىلەن ئۇچرىشىپ، دۇنياۋىي تېچلىق مۇكاپىتىنىڭ لائۇرېياتى رابىيە قادىرنى قاماقتىن بوشىتىش مەسىلىسىنى قويغان.

زىيا سەمەدىي ۋاپات بولدى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدىي 2000 - ژىلى 20 - نويابىر كۈنى ئالمۇتا شەھىرىدە ۋاپات بولدى. خەلقىمىز بېشىغا چۈشكەن بۇ مۇسىبەت مۇناسىۋىتى بىلەن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان ئەبىش ئوغلى نازاربايېۋ مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا تەزىيەتېلېگراممىسىنى ئەۋەتتى. تەزىيەدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

«ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۈيۈملۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپاتى مەن ئۈچۈن ئېغىر قايغۇ.

زىيا سەمەدىي ئۆزىنىڭ كەڭ ئەپسانە، ئەجايىپ ھەققانىي رومانلىرى بىلەن پەقەت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغىلا ئەمەس، شۇنداقلا كوپ مىللەتلىك قازاقستان مەدەنىيىتىگە مۇناسىپ ئۈلۈش قوشقان كورنەكلىك قەلەم ساھىبى، جەمىيەت ئەربابى.

ئۇنىڭ ئاددى - ساددە ئىنسانىي سىماسى ئەدەبىيات مۇخلىسلىرىنىڭ ژۈرىكىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ».

(زىيا سەمەدىي ۋاپاتىغا مۇناسىۋەتلىك تەزىيە ماتېرىياللىرىنى 8 - بەتتىن ئوقۇيسىز).

р/с 406467897
ТОО "Висал"
РНН600400099802
МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО
Банк
"Центр Кредит"

مەرھەمەت خالىس ئىقتىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

چىمكەنتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇرلار كۈنى

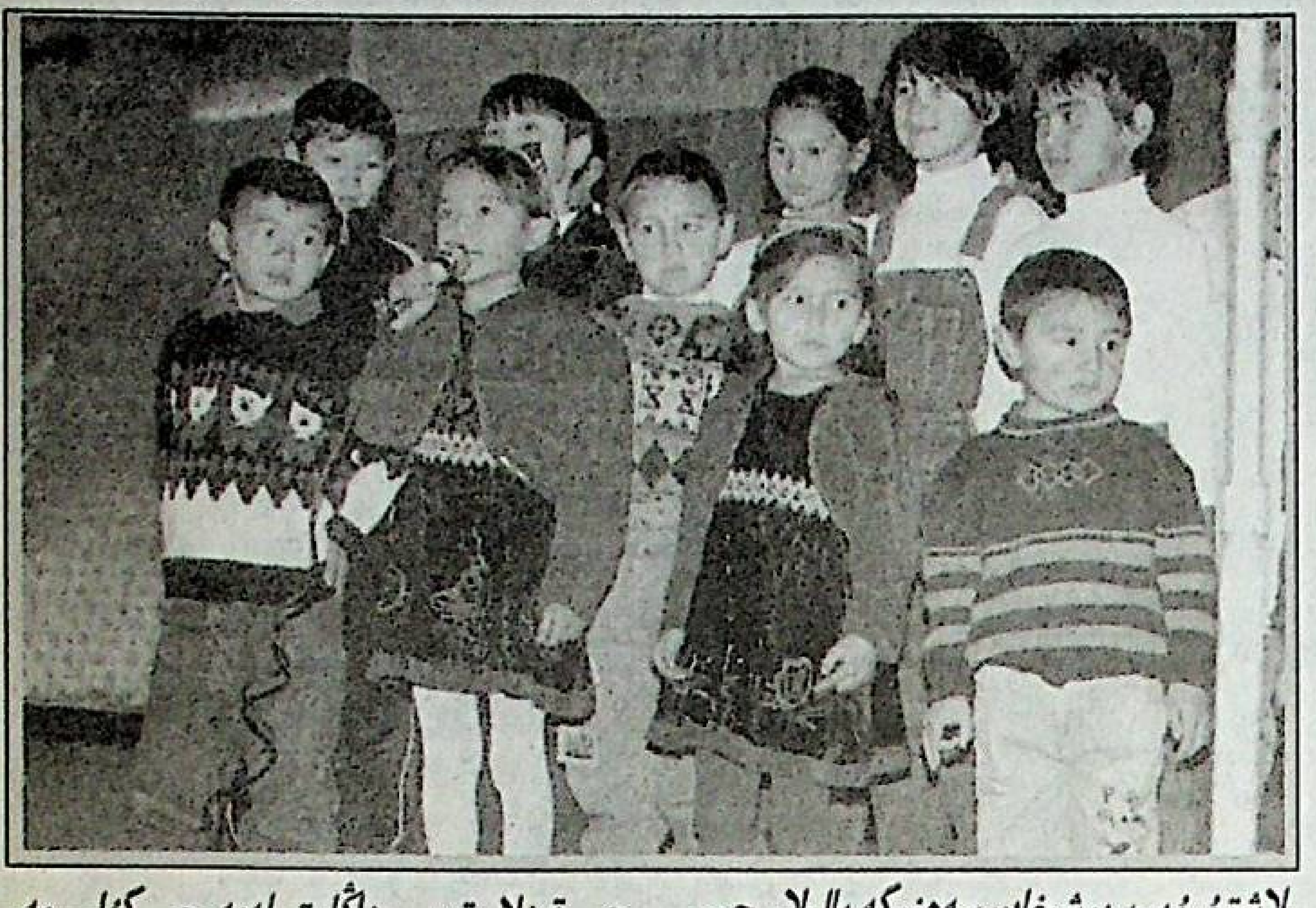

يېقىندا چىمكەنتتىكى خەلقلەر دوستلۇقى ئۆيىدە جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئۆزىنىڭ ھەر ۋىلى ئۆتكۈزىدىغان ئەنئەنىۋى «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپى ئادەتلىرى» كۈنىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزدى.

— بۇ بايرىمىمىزنى ھەر ۋىلى شەھەردىكى ئىستراھەت باغلىرىنىڭ بىرىدە ئۆتكۈزەتتۇق، ھاۋا رايىنىڭ ئاۋۇلاي كېلىشى تۈپەيلى بۇ قېتىم مانا كونسېرت زالىدا ئۆتكۈزۈشىمىزگە توغرا كەلدى، — دېدى جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى سېيتۇللا ھاجىم سەلەموۋ. — شۇنداق بولسىمۇ مۇشۇ كاشاندا مەدەنىيىتىمىز ۋە ئۆرپى - ئادەتلىرىمىزگە بېغىشلاپ تەييارلانغان پروگراممىمىزنى تولۇقى بىلەن كۆرسىتىشكە مۇيەسسەر بولدۇق.

خەلقلەر دوستلۇقى ئۆيىنىڭ زالىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئاتىملىرى، قازاقستاندا ۋە چەت ئەللەردە نەشىر قىلىنىدىغان ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىت، ژۇرنال، كىتابلار كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلغان، تاملاردا مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان پائالىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ھەر خىل فوتو ستېندلار ئېسىلغان. بۇ يەرگە ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، باشقا مىللەت ۋەكىللىرىمۇ كۆپ كەلگەن. بايرامنىڭ ھۆرمەتلىك مېھمانلىرى سۈپىتىدە ۋىلايەتلىك ۋە شەھەرلىك ھاكىمىيەت، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت مەھكىمىسىنىڭ جاۋاپكار خادىملىرى، ھەر مىللەت مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ رەئىسلىرى ۋە ۋەكىللىرى، جاي - جايلاردىن كەلگەن يۇرتداشلار قاتناشتى.

بايرام ھەۋەسكارلار تەييارلىغان، خەلقىمىز ئەنئەنىلىرىدىن نىكاھ توي مەراسىمى بىلەن باشلاندى. سەھنىلەشتۈرۈلگەن تويدىكىدەك بىر توپ دوستلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يىگىت - قىز كىرىپ كەلگەندە، زالدا ئولتارغانلار كۆلدۈراس ئالقىشلار بىلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قارشى ئالدى. شوخ مۇزىكا، ئەۋرىشىم ئۇسسۇللار ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇرلار تويلىرىدا ئىشتىراك قىلىشقانلارنى تاماشىبىنلارغا كۆتۈرەڭگۈ مىسالارنى بېغىشلىدى. توي ئۇزۇنغا ئاخىرلاشتى - سازلىرى بىلەن پۈتۈن داۋاملاشتۇرۇپ، بوشىغان سەھنىگە بالىلار چىقىپ ئۇيغۇر، قازاق، رۇس، ئۆزبېك تىللىرىدىكى تەبرىك شېئىرلىرىنى ئوقۇغاندا مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئالقىشلىدى. ئاندىن مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى سېيتۇللا ھاجىم سەلەموۋ مەركەز پائالىيىتىگە قىسقىچە توختىلىپ، مېھمانلارنى خۇشاللىق بايرام بىلەن تەبرىكلىدى.

نۆۋەتتە سوزگە چىققانلار، جۈملىدىن: ۋىلايەتلىك كىچىك ئاسسامبلىيەنىڭ كاتتۇۋى تۇرسۇنكۆل قۇرمانبايېۋا، شەھەر ھاكىمىنىڭ مۇئاۋىنى ئەبدۇللابېك ئۇتېبېۋ، خەلقلەر دوستلۇقى ئۆيىنىڭ مۇدىرى نارقۇلباي ئوسپانوۋ، مەدەنىيەت مەركەزلىرى ئەسلىدىن سوزگە چىققان گرېك مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ننا خارلامپىدى ۋە باشقىلار ئۇيغۇر خەلقىنى بۇ خۇشاللىق بايرىمى بىلەن تەبرىكلەپ، خەلقىمىزگە بەخت - سائادەت تىلىدى.

بايرام مەركەز ھۆزۇرىدا قۇرۇلغان، بىر نەچچە كونكۇرسلار غالىبى «غۇنچە» ئۇسسۇلچى قىزلار تويى، داغلىق لەپەرچى كۆلى مەھەممەتوۋا «تارىم» تويى ۋە ئۇنىڭ تالانتلىق قىسى، ياش ناخشىچى ئامان غوجايېۋ، يېقىندا تەشكىل قىلىنغان «شوخ بالىلار» ئۇسسۇلچىلار تويى ۋە «كودىكس» تويىنىڭ تەييارلىغان چوڭ كونسېرتى بىلەن ئاياغلاشتى.

تەجىپسپ بىر قىزغىن كەيپىياتتا ئۆتكەن بۇ بايرامدىن تەسىرلەنگەن زالدىكىلەر ئۇنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارغا ئاپىرىن ئوقۇدى.

ئەنۋەر قۇربانوۋ.
چىمكەنت شەھىرى.

تالىپلار ئوپپوزىتسىيە بىلەن مۇزاكىرىلەرگە تەييار

ب م ت نىڭ ئاۋغانىستاندىكى ۋەكىلى فرانچېسك ۋېندرېللىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، «تالىپلار» ھەرىكىتىنىڭ ۋە ئاۋغان قوراللىق ئوپپوزىتسىيەسىنىڭ ۋەكىللىرى ب م ت ۋاستىچىلىقىدا ئىچىلىق مۇزاكىرىلەرىگە ئېلىپ بارىدىغان جەريانىنى باشلاشقا تەييار. ۋېندرېلل ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا بولغۇسى مۇزاكىرىلەرنىڭ كۈن تەرتىۋىنى ئىشلەپ چىقىش ئۈچۈن تەرەپلەر بىلەن ئۇچرىشىشلارنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغان. ئۇنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تالىپلارمۇ، ئوپپوزىتسىيە ۋەكىللىرىمۇ بۇ جەريانغا جىددىي مۇناسىۋەتتە بولۇشقا ۋە بارلىق كۈن تەرتىۋى بىر تەرەپ قىلىنمىغىچە، ئۇنىڭدىن باش تارتماسلىققا ۋەدە بەرگەن، لېكىن، ب م ت ۋەكىلىنىڭ تەكىتلىشىچە، تەرەپلەر سىياسىي ئامىللارنى كوزدە تۇتۇپ جەڭلەرنى جەريان ئاخىرلاشقىچە دىگىدەك داۋاملاشتۇرۇشى مۇمكىن. ئاۋغانىستاندا مانا 20 ژىلدىن بۇيان پۇخرالار ئۇرۇشى كېتىپ بارىدۇ. بۇ دەۋىر ئىچىدە بىر مىللىوندىن ئوشۇق ئاۋغانىستانلىق ھالاك بولدى، ئۇرغۇتۇلغان ئادەملەر ئۆز يۇرتلىرىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

بى بى سى

ئەگەر 1973 - ژىلى ئاۋغانىستان پادىشاسى زاھىر - شاھنى تەختتىن چۈشىرىش ۋاقتىدىن ھېساپلانسا، ئۇ چاغدا ئاۋغانىستاندا پۇخرالار ئۇرۇشى مانا 27 ژىلدىن بۇيان داۋام قىلماقتا. لېكىن 1979 - ژىلى س س س ر ئۆزىنىڭ «چەكلىك ئەسكەرلەر كونتىنگېنتىنى» كىرگۈزگەندىن كېيىن ئاۋغانىستانىنىڭ ئىچكى مۇئامالىرىدا ئالاھىدە كەسكىنلىك پەيدا بولدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئاۋغانىستان مۇئاماسى دۇنيانىڭ ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ كۈندىلىك مەلۇماتلىرىدىن چۈشمەي كېلىۋاتىدۇ. 1989 - ژىلى س س س ر ئەسكەرلىرى ئۇ يەردىن چىقىرىلغاندىن كېيىن باسقۇنچىلارغا قارشى ئازاتلىق ئۇرۇشى پۇخرالار ئۇرۇشى باسقۇچىغا ئايلاندى، ئاندىن بولسا پۇشتۇنلار تاجىكلار بىلەن ئۆزبەكلەرگە قارشى ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. «تالىپلار» ھەرىكىتى ۋە شىمالىي ئىتتىپاق قارىمۇ - قارشى كۈچلىرىنىڭ ھارغانلىقى ۋە ھەربىي ئىختىدارىنىڭ باراۋەر كېلىشى مۇزاكىرىلەر جەريانىنى باشلاش زورۇرىيىتىگە ئېلىپ كەلدى.

دۈشمەنلىشىۋاتقان تەرەپلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ نازۇك ۋە مۇرەككەپ جەريانى ھەر قانداق پاراسەتسىز ياكى قەستەن ئارىلىشىش بىلەن بۇزۇلۇشى مۇمكىن. ئا ق ش ئۇسامە بىن لادېنىنىڭ بازىلىرىغا قارىتىپ راكېتا زەربىسىنى بېرىش ئېھتىمالى توغرىلىق بىلدۈرۈشلىرى بىلەن مۇزاكىرىلەرنىڭ ئىنچىكە ژىپىنى ئۈزىۋېتىشى مۇمكىن. ئا ق ش ئۇسامە بىن لادېننى بىرىنچى نومېرلىق تېررورىست دەپ ھېساپلىماقتا. پەقەت تالىپلارنىلا ناركوتىك سودىسىدا ئەيپلەپ ۋە شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ ناركوتىك سودىسىغا كوز ژۇمغان ھالدا، روسسىيەمۇ شۇنداقلا ئىچىلىق جەريانغا ياردەم بەرمەيدۇ. ئۇمۇمەن ئېيتقاندا، مەملىكەت ئىختىسادىي قامالدا تۇرۇۋاتقان بىر ۋاقىتتا، مۇنداق ۋەزىيەتتە ناركوتىك سودىسى پۇل تېپىش ئۇسۇلى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئىران تالىپلار ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئىچكى ئاۋغان مۇئاماسىغا بۇزغۇنچىلىق سالماقتا. ب م ت ۋەكىللىرىنىڭ ئېيتىشلىرى بۇ جەريانىنىڭ نازۇكلىقىنى سىلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ. «تالىپلار» ھەرىكىتى بىرىنچى تىلغا ئېلىنىدۇ، ئۇلار ئاۋغانىستان تەۋەسىنىڭ 95 پائىزىنى دىگىدەك نازارەت قىلماقتا، ئەندى شىمالىي ئىتتىپاق قوراللىق ئاۋغان ئوپپوزىتسىيەسى دەپ ئاتىلىدۇ، ب م ت تېخى يېقىندىلا پرېزىدېنت رابباننىنىڭ مانداتىنى يەنە بىر ژىلغا ئۇزارتتى، ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى شىمالىي ئىتتىپاق دەپ ئاتىلىدۇ.

يېقىندا ئاۋغانىستانىنىڭ سىياسىي مەيدانىدا ئويۇقسىزلا ئىلگىرى (1996 - ژىلى كابۇلدا تالىپلار ھاكىمىيەت ئۈستىگە كەلگىچە) رابباني ھوكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى گۇلبىددىن ھېكمەتيار پەيدا بولدى. ئۇ «تالىپلار» ھەرىكىتىگە قارشى ۋە شۇنداقلا شىمالىي ئىتتىپاق بويىچە ئۆزىنىڭ سابىق سەپداشلىرىغا قارشى بىرلەشمە قۇرۇشنى خالايدۇ. ھېكمەتيارنىڭ تەكىتلىشىچە، ھازىرقى لىدېرلارنى مۇزاكىرىلەر ئۈستىلىگە ئولتارغۇزۇشنىڭ ھاجىتى يوق، بەلكى ئۇلارنى سىياسىي سەھنىدىن ئېلىپ تاشلاش كېرەك، چۈنكى ئۇلار باشقىلارنىڭ سىياسىي ئويۇنىدىكى قورچاقلار، «مەملىكەتنىڭ تەغدىرىنى يېڭى لىدېرلار ھەل قىلىشى لازىم»، - دەپ ھېساپلايدۇ ئۇ. تۇيۇقسىز بۇ ئۈچىنچى كۈچ پاكىستان تەرەپتىن كەلدى. ئەتىمالىم، ئىسلاماباد ئەندى «تالىپلار» ھەرىكىتىنىڭ لىدېرلىرىنى نازارەت قىلىشقا قادىر ئەمەس بولسا كېرەك ۋە «كونا» ھېكمەتيارنىڭ يېڭى شارلار بىلەن مەيدانغا چىقىشى مەملىكەتتە ئىچىلىقنى يېقىنلاشتۇرمايدۇ.

يېقىندا پاكىستانىنىڭ ئىجرائىي ھاكىمىيىتىنىڭ باشلىغى پېرۋېز مۇشاررافىي قازاقستانىنى زىيارەت قىلدى. ئاستانا ئاۋغانىستان بويىچە ئۆز مەۋقەسىنى سىلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن ئىزھار قىلدى. قازاقستانىنىڭ «تالىپلار» ھەرىكىتىگە «ئاللېرگىيەسى» يوق بولۇپ چىقتى. غەلىتى ئىش بولىۋاتىدۇ: قازاقستان يېقىندا قۇرۇلغان تالىپلارغا قارشى بلوكنىڭ ئەزاسى، ئەندى جۇمھۇرىيەتنى بولسا ئىسلام ئەمىرلىگىنى ئېتىراپ قىلغان دولەتلەرنىڭ - پاكىستان، سەئۇدىيە ئەرەبستانى، بىرلەشكەن ئەرەپ ئەمىرلىكىنىڭ ھوكۇمەت دېلېگاتسىيەلىرى زىيارەت قىلدى. شۇنداق تەخمىن پەيدا بولىدۇ: قازاقستان قوش ئويۇننى ئېلىپ بارماقتا ياكى كرېملىنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئورۇنلىماقتا ۋە بۇنىڭغا زىمىن ھازىرلىماقتا.

كوپ ئازاپ چەككەن ئاۋغانىستاندىكى ئىچىلىققا، پۇخرالار ئۇرۇشى ئەمەس، بەلكى ياخشى نىيەتلەر بىلەن، تاشقى كۈچلەرنىڭ ئىچكى مۇئامىلارغا ئارىلىشىشى خۇۋۇپ تۇغدۇرماقتا.

ئۆزبەكىستان ئىسلام فرونتىنى بۇزامدۇ؟

تاشكەنت دىپلوماتلىرى كۈتۈلمىگەن قەدەملەرنى تاشلاپ، «ئۆز يولى بىلەن» مېڭىشنى داۋام قىلماقتا. دەپ خەۋەر قىلىدۇ كودا ئاگېنتلىقى. تالىپلار مەركىزىي ئاسىيە ئۈچۈن خوۋۇپ تۇغدۇرمايدۇ، دەپ بىلدۈرۈپ، ئۇلار ئاندىن ب م ت دا پالېستىنلىقلار بىلەن بولغان نوۋەتتىكى توقۇنۇشتا ئىسرائىلنى ئەيپلەيدىغان قارارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەشتىن باش تارتتى. بۇ قۇددۇستا (ئېرۇسالىم) نەزەرنىڭ تېشىدا قالغىنى يوق. سابىق كېگەش مۇخالىپى ۋە سىياسىي مەھبۇس، ئىسرائىلدىكى دەسلەپكى «رۇس پارتىيەسىنىڭ» ئاساسچىسى ناتان شارانسكىي دەرھال تاشكەنتنى زىيارەت قىلدى. ئۇ سەپىرىنى ئاياقلاشتۇرغاندا، ئاتلارنىڭ ئېتىقادى ئۆزبەكىستان پرېزىدېنتىغا ئىسلام ئېكستىرېمىزمىغا قارشى قاتتىق كۈرىشىشكە كاشىلا بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، ئىسلام كەرىموۋنى كوكلەرگە كوتىرىپ ماختىدى. شارانسكىي ئۆزبەكىستان ب م ت دا ئىسرائىلنى ئەيپلەشكە قارشى چىققان بىردىن - بىر ئىسلام دولىتى بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ ئىسرائىلغا قارشى ئىسلام فرونتىنىڭ بۇزۇلىدىغانلىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى.

كودا ئەخبارات ئاگېنتلىقى

ئۆزبەكىستانىنىڭ ئالاھىدە يولى ياكى ئىسلام كەرىموۋنىڭ ئوز ئالدىغا مېڭىپ ژۈرىدىغان موشۇككە ئوخشاش بولۇش خاھىشى، ماختاشقا ئەرزىيدۇ. لېكىن ھازىرقى دۇنيادا ئۇ ئاھايىتى مۇرەككەپتۇر. رەسمىي تاشكەنت دائىرلىرىنىڭ مەركىزىي ئاسىيەدە لىدېر بولۇش ئىنتىلىشلىرى بولسىمۇ، لېكىن يە ئىختىسادىي، يە ھەربىي ئىختىدارى يوق. ئۆزبەكىستانىنىڭ بىردىن - بىر بايلىقى - 20 مىللىون خەلقى. لېكىن ئۇ قانچىلىك ئۇيۇشچان؟ مەملىكەتتە ئاھالىنى «ئۆزبەكلەشتۈرۈش» سوۋېت دەۋرىدىلا باشلانغان ئېدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كوپلىگەن ئۆزبەكلەر پەقەتلا پاسپورتى بويىچىلا ئۆزبەكلەر. ئەندى ئۇيىدە بولسا ئۇلار - تاجىكلار، خورەزملىقلار، ئۇيغۇرلار، قىپچاقلار، تاتارلار، قازاقلار، قىرغىزلار، يەھۇدىلار ۋە رۇسلار. بارلىق ئۆزبەكلەرنى دۇنيانى تىترىتەكەن ئاساقاق تومۇرنىڭ بايرىقى ئاستىغا بىرلەشتۈرۈش - ئىسلام كەرىموۋنىڭ رومانتىك نىيىتىدۇر. دېخانلار يېڭى تەۋەلەرنى ئىشخال قىلىش توغرىلىق ئارزۇ قىلمىسا كېرەك. لېكىن دېموگرافىيەلىك ئەھۋال ۋە ياش ئەۋلات ئۇچۇن ئۇلچۇك يەرلەرنىڭ يېتىشمەسلىكى ئىچكى ئېتىكىلىق ۋە چېگارا توقۇنۇشلىرىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن.

ئۆزبەكىستان ئۆزىمىي ئىسلاملاشتۇرۇۋاشتا زىيانغا ئۇچرىدى. بەزى ئىسلام تەشكىلاتلىرى مەۋجۇت تۈزۈمگە قارشى چىقىشقا باشلىدى. ئۆزبەكىستانىنىڭ ئىسلام ھەرىكىتى (ئو ئى ھ) بۇنىڭ يارقىن مىسالىدۇر. ئىسلام كەرىموۋقا ئوز دۈشمەنلىرىنى بېتەرەپلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ قېرىنداش ئۆزبەكلىرىنىڭ زېمىنغا «تالىپلار» ھەرىكىتى بىلەن ئالاقە ئورنىتىشقا توغرا كەلدى، ئۇلارنى (ئاۋغانىستاندىكى ئۆزبەكلەرنى) تاشكەنت ئاخىرقى بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ كەلگەن ئېدى. ئىسلام كەرىموۋ مەسچىتلارنى ۋە مۇسۇلمانلار تەشكىلاتلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئىسلام دولەتلىرىدىن مەلۇم ۋاقىت چەتلىشىشكە قارار قىلدى. بەزىبىر بايقىغۇچىلار بۇنى تەقىپلەش دەپ ھېساپلىماقتا. شۇنداقلا ھازىر تاشكەنتتە ئو ئى ھ پىدايىلىرى ئۈستىدىن سوت بولىۋاتىدۇ، ئۇلار پرېزىدېنت ئىسلام كەرىموۋقا سۈيقەست قىلغانلىقىدا ۋە تېررورلۇق ھەرىكەتلەردە ئەيپلەنمەكتە.

ئىسلام كەرىموۋنىڭ مۇسۇلمان دۇنياسى ۋە ئۇنىڭ ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكەتلىرىگە نىسبەتەن قەتئىي بۇزۇلۇش قىلىشى - بۇ ھەممىدىن ئاۋال ئۆزبەكىستانىنىڭ ئىچكى بىخەتەرلىكى مۇئەممەسىنى ھەل قىلىش ئورۇنۇشلىرىدىن ئىبارەت.

(جۇمھۇرىيەت مەتبۇئات ماتېرىياللىرىدىن.)

ئوتمۈشتىن سادا

20 - ئەسىرنىڭ 40 - ژىللىرىدا ئۇيغۇرلار دىيارى مىلىتارىست شېڭ شىسەينىڭ ئوتتۇرىقان قاتتىق ھەربىي - سىياسىي دىكتاتۇرىسى ئاستىدا ئازاپلىنىۋاتقان ئىدى. س س س ر ئىمپېرىيەسى ئىراقنى كۆزلەپ، يەنى مۇھىم ھەربىي ستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ۋە شۇنداقلا يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىغا تولۇپ تاشقان ئۇيغۇرستاننى شېڭ ئارقىلىق نازارەت قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ياردەم بېرىپ تۇردى. لېكىن گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ س س س ر غا تۇيۇقسىز خائىنلارچە ھۇجۇم قىلىشى س س س ر نىڭ ھاكىم مۇتلەق رەھبىرى «خەلقلەر ئاتىسى» ئى. ۋ. ستالىننىڭ پىلانلىرىنى بۇزۇۋەتكەن ئىدى. چۈنكى، گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ ئۇرۇشنىڭ بېشىدىكى ئۇتۇقلىرىدىن «س س س ر نىڭ ئىشى پۈتتى» دەپ ئويلىغان مىلىتارىست شېڭ شىسەي ستالىندىن يۈز ئورۇپ، س س س ر بىلەن بولغان ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ھەمكارلىقنى ئۈزدى. 1942 - ژىلدىن باشلاپ ئۇيغۇرستاندىكى بارلىق س س س ر مۇتەخەسسىسلىرىنى، ھەربىي مەسلىھەتچىلەرنى ھەيداپ چىقاردى، سوۋېت تەرەپنىڭ ياردىمى بىلەن سېلىنغان كارخانىلار، ئېچىلغان كانلار پائالىيىتى توختىتىلدى. مەسىلەن، ئۈرۈمچى ئۇدۇكخابادا قۇرۇلغان سامولىيوت قۇراشتۇرۇش زاۋۇتى 1942 - ژىلى يېپىلىپ، بارلىق جابدۇقلار تاشكەنتكە ئېلىپ كېتىلدى، كېيىنرەك چكالوۋ نامىدىكى سامولىيوت قۇراشتۇرۇش زاۋۇتى بولۇپ ئىشلەشكە باشلىدى.

شېڭنىڭ مۇنداق ۋاپاسىزلىقى ستالىننىڭ قاتتىق غەزىۋىنى پەيدا قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەدىۋىنى بېرىشكە بولماتتى، چۈنكى كۈچلۈك ياۋ- گىتلېر گېرمانىيەسى س س س ر نىڭ ئۇرغۇن تېررىتورىيەسىنى بېسىۋېلىپ، سوۋېت - گېرمانىيە فرونتىدىكى ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر ئىدى...

ئەندى خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن ئا ق ش ھوكۇمىتى 1943 - ژىلى ئاپرېلدا ئۈرۈمچىدە ئوز كونسۇلخانىسىنى ئاچتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئانگلىيە ھوكۇمىتىمۇ ئۈرۈمچىدە ئوز كونسۇلخانىسىنى ئاچتى. بۇ ئەلۋەتتە بىكار ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇيغۇرستاندىن س س س ر مۇتەخەسسىسلىرى ۋە ھەربىي مەسلىھەتچىلىرى تولۇق چىقىرىلغانلىقىنى كورگەن ئا ق ش. ئانگلىيە رەھبەرلىرى دەرھال بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇشتى. ئۇيغۇرستاندەك مۇنداق مۇنبەت ئەجايىپ گوھەر زېمىننى ئوز تەسىر دائىرىسىگە كىرگۈزۈشنى نىيەت قىلغان ئىدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار ئالدىراپ ئۈرۈمچىدە ئوز كونسۇلخانىلىرىنى ئېچىپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا باشلىغان.

ئەندى فاكتلارغا مۇراجىئەت قىلىپ كورەيلى. «پۇتكۇل ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمىدىكى شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت رىقابىتى ۋە ھەمكارلىقىنىڭ ئاساسلىق سەھنىسى بولدى. جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋەتلىرىدىكى شىنجاڭ مەسىلىسى چوڭچىڭ، موسكۋا ۋە يەنئەنلەرنىڭ سىياسىتىگە زور تەسىر كورسەتتى... جۇڭگونىڭ ئۇرۇشنى كۈچەيتىش يولىدىكى كورەشلىرىدە شىنجاڭنىڭ زور يەر ئاستى بايلىقى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. 30 - ژىللاردا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا بولغان قىزىقىشى ئاساسەن شىنجاڭغا مەركەزلەشكەن. ئوخشاشلا، پۇتكۇل ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭ يەنە بىر تەرەپتىن جۇڭگو - سوۋېت مىللىي مەنپەئىتىنىڭ بىۋاستە توقۇشىدىغان رايونغا ئايلاندى. قىسقىسى، مۇبادا شىنجاڭ تاشقى موڭغۇلىيەگە ئوخشاش مۇستەقىل دولەت بولۇپ قۇرۇلغان بولسا، جۇڭگونىڭ قۇدرەتلىك دولەت قۇرۇش چۈشى بىراقلا توگەشكەن بولاتتى...» (پروفېسسور جون گارۋېر. ئا ق ش. «رەقىبلەر ۋە ئىتتىپاقداشلار» 363 - 364 - بەتلەر).

ھە، ئەھۋال ئەينە شۇنچىلىك. خىتاينىڭ مانا ھازىرقىدەك دۇنياغا ھەيۋە قىلغىدەك قۇدرەتلىك ئىمپېرىيەگە ئايلىنىشى ئۇيغۇرستاننىڭ مول بايلىقى بەدىلىگە بولىدىغانلىقىنى ئا ق ش ئالىمى ئالدىن - ئالا كورەلىگەن.

«1944 - ژىلى 6 - ئايدا ئامېرىكىنىڭ مۇئاۋىن پرېزىدېنتى ھېنرى خالىس ۋەكىللەر ئۆمىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگونى زىيارەت قىلدى. بۇ ئامېرىكىنىڭ جۇڭگو - سوۋېت يېقىنلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. خالىس جۇڭگونىڭ تەكلىۋى بىلەن، موسكۋادىن جۇڭگوغا دائىمىي يول لىنىيەسى بولغان ھىندىستان بىلەن ئەمەس بەلكى شىنجاڭ بىلەن كەلگەندى. بۇ ئەسلىدە چوڭچىڭغا قىلىنغان دىپلوماتىك جىلۋە ئىدى. ۋاڭ شىجيې (خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرى) ئۈرۈمچىگە كېلىپ، خالىسنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى...» (شۇ كىتاب، 494 - 495 - بەتلەر). «...ئامېرىكىنىڭ سابىق مۇئاۋىن زۇڭتوڭى خالىس ژىراق يوللارنى بېسىپ جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلدى. ھېرلى قاتارلىق كىشىلەر گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيەنى ياراشتۇرۇش ئۈستىدە ھە دەپ سالاچىلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار جىياڭ جىيشىگە دېموكراتىيەنى يولغا قويغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ خەلقنى بېخۇدلاشتۇرۇش، كومپارتىيەنى ئالداشنى ئوگەتتى ۋە شۇنداق قىلمىسا، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردى. 1944 - ژىلدىكى ئاۋغۇست ۋاقەسىدىن بۇرۇن خالىس موسكۋادىن چوڭچىڭغا كېتىۋېتىپ ئۈرۈمچىدە ئىككى كۈن توختىغان مەزگىلىدە، شېڭ شىسەينىڭ تەنتەنىلىك كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان ئىدى. شېڭ شىسەي قارشى ئېلىش زىياپىتىدە سوز قىلىپ خالىسنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى.لېكىن خالىس شېڭ شىسەينىڭ كىشىلەرنى ناھەق تۈرمىگە ئېلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەتكەنلىكىنى، ھازىرمۇ ئاربلاپ - ئاربلاپ ئادەم تۇتۇۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ توۋەن مۇقامدا جاۋاپ سوزىنى سوزلەپ، مەنىلىك قىلىپ: «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئارقا دەرۋازىسى،ئامما مەن جۇڭگونىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىردىم دەپ قارايمەن» دېگەندەك ئىبارىلەر بىلەنلا سوزىنى تۈگەتتى. زىياپەتتىن كېيىن گومىنداڭنىڭ كاتتا ئەربابلىرى بۇ گەپنىڭ«كاتتا»ئەھمىيىتى ئۈستىدە ھەر خىل ئويلاردا بولۇشتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇ جۇڭگونى مەسخىرە قىلدى، چۈنكى دېڭىز بويىدىكى شەرقىي دەرۋازىنى ياپونلارغا بېرىپ قويدۇق، ئەندى ئارقا دەرۋازىنى ئالدى دەرۋازا قىلماي ئامال قانچە، دېيىشسە، يەنە بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ «دەرۋازىنى» سوۋېت ئىتتىپاق-

[illegible]

1944 - ژىلقى مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكەت ۋە چوڭ دولەتلەرنىڭ ژۈرگۈزگەن ھىيلە - نەيرەڭلىرى

[illegible]

سىدا ھەر ئىككى تەرەپ س س س ر غا بىرلىشىپ تا-

[illegible]

2 دانە ھەربىي دۇر-بۇن، 2دانە يەر ئۆلچەش ئاپپاراتى، 2 دانە فوتو ئاپپارات، سىركۇل جابدۇقلىرى، ئۈن ئەنچە قەلەم، جۇڭگونىڭ بىر ھەربىي خەرىتىسى، خەرىتە تاختىسى قاتارلىق ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ھەربىي ئىنژېنېرلىق سايمانلىرى چىقتى. بىز بۇ ئىككەيلەننى كېچىلەپ ھاۋا بىلەن ساقچى ئىدارىسىغا ئېلىپ كېلىپ، ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن يورۇق بىر ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىز بىلەن ئوخشاش تۇرمۇش تەمىناتىدىن بەھرىمان قىلدۇق.

دەسلەپكى سوراق نەتىجىسىدىن قارىغاندا، بىرىنىڭ ئىسمى - ئۇنۋانى گېنېرال - لېيتېنانت جاڭ يىك، يەنە بىرىنىڭ گېنېرال - مايور ياڭ ۋۇ ئىكەن. ئۇلار ئىلگىرى ئامېرىكا بەش بۇرجەكلىك بىنا (دولەت مۇداپىئە باش قوماندانلىق شتابى) (پېنتاگون - يا. س.) قارىمىقىدىكى ھەربىي ئاكادېمىيەدە مەخسۇس تەييارلانغان ھەربىي ئىنژېنېرلار ئىكەن. ئۇلار 1944 - ژىلى 4 - ئايدا كورەگە يېتىپ كەلگەنىكەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى كورەدە «جۇڭگو قىزىل پاچاقلىرى»نىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى جۇڭگو - ئامېرىكا بىرلەشمە ھەربىي پلاتسدارم (ژىرىك ئاۋىئاتسىيە بازىسى) قۇرۇش ئىكەن. بۇ بازىغا 600 دىن ئوشۇق ھەر خىل ئايروپىلان، ئوندىن ئوشۇق تانكا، پاراشيوتچىلار دىۋىزىيەسى، راكېتا قىسىملىرى سىغىدىكەن. دەسلەپكى ئۆلچەش لايىھىسىگە قارىغاندا، بۇ بازا ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي كورە ھەربىي رايونىنىڭ غەربىدىكى قوناتاجى دېگەن دالاغا قۇرۇلىدىكەن، 5 ژىل ئىچىدە (1950 - ژىلغىچە) پۈتتۈرۈلىدىكەن. («شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنالى، 1999 - ژىل، 1 - سان، 26 - 27 - بەتلەر).

بۇ ۋۇقۇرى دەرىجىلىك گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى، توختى ئىبراھىمنىڭ يېزىشىچە: «... ساقچى نازارىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى ئەلى ئەپەندى بىلەن مالىك ۋورونوف يېتىپ كەلدى.... شۇ كۈنى كېچىسى ئەلى ئەپەندى گېنېرال جاڭ يىكنى رۇس تىلىدا سوراق قىلدى، مالىك ئاربلاپ، سوئال سورىغاچ خاتىرە يازدى...». ئۇلارنىڭ سوراقنى رۇس تىلىدا ئېلىپ بارغانلىقىدىن، بىز ئۇلارنى سوۋېت ئادەملىرى دەپ خۇلاسە چىقىرىمىز. ئەلى ئەپەندى مامېدوۋ، مىللىتى ئۇيغۇر، پولكوۋنىك، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئىچكى ئىشلار نازارىتى كونتررازۋېدكا بولۇمىنىڭ باشلىقى، س س س ر دىن ئەۋەتىلگەن، ئەسلى قىرغىزستاننىڭ ئوش شەھىرىدىن، كادىر رازۋېدچىك، 90 - ژىللىرى ئوشتا ۋاپات بولغان. ئەندى ئىككىنچى كىشى -مالىك ۋورونوف (ۋورونوۋ بولۇشى كېرەك-يا.س.) فامىلىياسىغا قارىغاندا - رۇس، دېمەك ئۇمۇ س س س ر دىن ئەۋەتىلگەن مۇتەخەسسىس.

ئوز رازۋېدچىكلىرىنىڭ مۇنداق مۇھىم مەلۇماتى، يەنى س س س ر تېررىتورىيەسىنىڭ بىقىنىدا ئا ق ش ھەربىي ھاۋا بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى توغرىلىق قولغا چۈشىرىلگەن ماتېرىيال كرېملنى چوڭ سەراسىمىغا سالغانلىقىدا شۈبھە يوق.

پولكوۋنىك ئەلى ئەپەندى مامېدوۋنىڭ گېنېرال ياڭ ۋۇنى سوراق قىلغاندا:

- «سىلەر باشلىماقچى بولغان قۇرۇلۇشنىڭ ئىستىقبالىغا قانداق قارايسىز؟

- بۇ زور خەلىق ئارا ئۇنىۋېرسال ھەربىي قۇرۇلۇشنى جاڭ ۋېييۈەنجاڭ (جىياڭ كەيشى) بىلەن روزۋېلت زۇڭتۇڭ مەسلىھەتلىشىپ بېكىتكەن. مەن بۇنداق ھەربىي بازىنى ياساپ پايدىلىنىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى سەزگەندىم. سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگارىداش بولغان مۇنداق بىر ئورۇندا ھەربىي بازا قۇرۇش خەتەرلىك ئىدى. مۇبادا كۈنلەرنىڭ بىرىدە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توقۇنۇش يۈز بېرىدىغان بولسا، بىر كۈنگىمۇ پايلىماي، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيەسى تەرىپىدىن بىت - چىت قىلىنغان بولاتتى. ئەگەر ئۇنداق بولماي تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، بۇ بازا ئامېرىكا ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتەتتى - دە، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىغا كۈتۈلمىگەن خەۋپ يېتەتتى. ئىلى مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ قوزغىلىشى ئەينە شۇنداق خەلىق ئارا خەتەرنى يوقىتا چىقاردى... («شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» 1999 - ژىل، 1 - سان، 29 - بەت. توختى ئىبراھىم، «ئىككى ئەسىرنىڭ گۇۋاچىسى»).

1942 - ژىلى س س س ر مۇتەخەسسىسلىرى، ھەربىي مەسلىھەتچىلىرى ئۇيغۇرلار دىيارىدىن چىقىرىلغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە ئا ق ش تەسىرى كىرىشكە باشلىغانلىقىنى ۋۇقارقى فاكتلاردىن ياققال كورۇۋېلىش تەس ئەمەس. ئەندى مۇنداق شارائىتتا س س س ر رەھبەرلىكى قانداق چارە قوللىنىشى كېرەك ئىدى؟ ئۇ ئوز چېگارىسىغا بىۋاستە يېقىن جايدا ئا ق ش تەك قۇدرەتلىك دولەتنىڭ ھەربىي ھاۋا بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قانداق چىداپ تۇرالايدۇ؟ دەرھال چارە كورۇپ بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك. ئەكسى ھالدا ئا ق ش ھوكۇمىتى ئۇيغۇرلار دىيارىدا ئوز تەسىر دائىرىسىنى كۈچەيتىپ، ھەربىي بازا ۋە ھاكازىلارنى سېلىپ،ئۇران ۋە باشقا قىممەت باھالىق مەدەنلەر كانلىرىغا ئىگە بولۇۋېلىپ، س س س ر نىڭ بىخەتەرلىكىگە بىۋاستە تەھدىت سېلىشى مۇمكىن ئىدى، شۇنداقلا ئۇنى ئۇيغۇرلار زېمىنىدىكى قىممەت باھالىق يەر ئاستى بايلىقلىرىدىن خالىغىنچە پايدىلىنىشتىن مەھرۇم قىلاتتى.ستالىندەك قۇۋ، ياۋۇز ستراتېگنى ئالدىغان شېڭدىن ئوچ ئېلىش نىيىتىمۇ قوساقتا ساقلاقلىق ئىدى. ئەينە شۇ ئامىللار س س س ر نىڭ ھوكۇمران دائىرىلىرىنى دەرھال، قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن بۇ ئوزى ئۈچۈن ستراتېگىيەلىك مۇھىم ھېساپلانغان ئۇيغۇرستان مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىلىق ئويلاشقا مەجبۇر قىلدى.لېكىن، س س س ر ئۈچۈن ئېغىر دەۋىر بولۇپ، 1944 - ژىلنىڭ بېشى ئىدى. بۇ ۋاقىتتا گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ باسقۇنچى ئارمىيەسى تېخى س س س ر تەۋەسىدىن چىقىرىلمىغان ئىدى. ئوزلىرى ئۈچۈن ئەينە شۇنداق بىر ئېغىر شارائىتتا ئى. ۋ. ستالىن باشلىق سوۋېت رەھبەرلىكى مەخسىتىگە يېتىش ئۈچۈن موماۋن، ئاق كوكۇل ئۇيغۇر خەلقىدىن پايدىلىنىشنى قارار قىلدى.ئەينە شۇ مەخسەتتە موسكۋا كرېملدا «خەلقلەر ئاتىسى، ئى. ۋ. ستالىن ۋ ك پ (ب) مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېپىق مەجلىسىدە ئۇيغۇرستان مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىدۇ، ئۇنىڭدا ۋ. مولوتوۋ، بېرىيە ۋە شۇ چاغدىكى س س س نىڭ ئەڭ ياش مىنىستىرلىرىنىڭ بىرى ئا. كوسىگىنلاردىن تەركىپ تاپقان بىر ئالىي ئورگان قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇيغۇرستاندا خەلقنى ئويغىتىش، مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكەتنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە كادىر تەييارلاش، ئىنقىلاپنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئوخشاش مۇھىم ۋەزىپىلەر ۋۇقارقى ئورگاننىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىكى بىلەن ئوزبەكىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى، ئوسمان يۇسۇپوۋقا تاپشۇرۇلغان. شۇ ژىللىرى تاشكەنتتە ئۇيغۇر ئەرەپ گرافىكسىدا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان«شەرىق ھەقىقىتى» ژۇرنالى ئەينە شۇ ئىشلارنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

بۇ يەردە شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇكېرىم غەنىيېۋنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى، ژىرىك پارتىيە ۋە دولەت ئەربابى ئىسمائىل ئابدۇرۇسۇل ئوغلى يۇسۇپوۋنىڭ ھايات پائالىيىتىنى ئەكىس ئەتتۈرىدىغان ئالمۇتىدا ئۇيغۇر ۋە رۇس تىللىرىدا نەشر قىلىنغان «مەنزىل پارلاق ئىدى» ناملىق ھوججەتلىك پوۋېستىدىن مونۇ قۇرلارنى ئەقىل كەلتۈرۈشنى ئورۇنلۇق كوردۇم.

«ئوزبەك خەلقىنىڭ شانلىق پەرزەندى ئوسمان يۇسۇپوۋ ھەقىقىي دولەت رەھبەرلىرىدىن، پۇتكۇل ۋۇجۇدى بىلەن ئىنتېرناتسىونالىست ئىدى، ئۇ ھەممە خەلقلەر بىلەن مىللەتلەرگە ئوخشاش، باراۋەر مۇناسىۋەت قىلىدىغان. بەلكىم ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئى. ۋ. ستالىن شەرقىي تۈركىستاندا (ئۇيغۇرستاندا) يۈز بەرگەن ۋاقەلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن 1944 - ژىلى ئوسمان يۇسۇپوۋقا شۇ ۋەزىپىنى ژۈكلىگەن ئىدى. بۇ ئىشلارنىڭ مەخسىتى - ئۇيغۇرلار ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننى (ئۇيغۇرستان) خىتاي ئىستىلاسىدىن ئازات قىلىپ، س س س رنىڭ جەنۇبىي چېگارىسىدا بۇفېر دولەت قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى.ئوسمان يۇسۇپوۋ بۇ جاۋابكەرلىك ئىشنى قولغا ئېلىشتىن ئاۋال،ئوزى رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ئوزبەكىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى ھۇزۇرىدا ئۇيغۇرلار مەسىلىسى بويىچە مەخسۇس بولۇم ئاچتى. بۇ بولۇم ئوزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزستان، تۈركمەنىستان ۋە تاجىكىستاندا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ۋەكىللىرىدىن ئۇرغۇنلىغان كادىر خادىملارنى تەييارلىدى، شۇنىڭدىن كېيىن تاشكەنتتە ئۇيغۇر ئەرەپ يېزىغىدا «شەرىق ھەقىقىتى» ژۇرنالى نەشر قىلىنىشقا باشلىدى، ئوزبەكىستان رادىئوسى ھۇزۇرىدا ئۇيغۇر دىرېكسىيەسى ئېچىلدى... ئوتتۇرا ئاسىيە دارىلفۇنۇنىدا شەرىقشۇناسلىق فاكۇلتېتى ھۇزۇرىدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بولۇمى ئېچىلدى، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر ياشلىرى، شۇ جۈملىدىن شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستانلىق) ژىگىتلەر بىلەن قىزلار قوبۇل قىلىندى...

«بىر كۈنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلغان ئوسمان يۇسۇپوۋ ماڭا تېلېفون قىلىپ، ئەلەم ھەسرەت ئىلكىدە مۇنداق دېدى:

- ئىنىم ئىسمائىل، بىزنىڭ قىلغان بارلىق ئىشلىرىمىز كوككە سورۇلدى. سېنىڭ قەھرىمان خەلقىڭنىڭ ئازاتلىقى ۋە بەخت سائادىتى تېخى ئالدىدا بولسا كېرەك، چۈنكى خەلىق يەنە بىر كوپ مىللىئونلۇق ئەژدىھارنىڭ زۇلۇمى ئاستىغا قالدۇرۇلدى... ئېخ، ئىست توكۇلگەن قانلار، - دەپ غەزەپ بىلەن خىتاب قىلدى ئۇ.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەقىقىي دوستى، ئەجايىپ ۋىجدانلىق، قەلبى پاك ئىنسان ئوسمان يۇسۇپوۋ ھەر دائىم ئوز ئىشلىرىدا ئاھايىتى سەممىي، جەسۇر ۋە ھەقىقىي مەنادا ئىنسانپەرۋەر بولۇپ، مېنىڭ خەلقىم توغرىلىق ئۇنىڭ قەلب تورىدىن چىققان سەممىي سوزلىرى تا ھازىرغىچە قۇلىغىمدىن كەتمەيدۇ، قەلبىمدىن ئورۇن ئالغاندۇر، - دېدى ئىسمائىل ئاكا ئوزىنىڭ پاجەلەرگە تولۇپ تاشقان سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلەشتۈرۈپ.» (ئا. غەنىيېۋ.«مەنزىل پارلاق ئىدى». «رۇس تىلىدا. ئالمۇتا«قازاقستان»-«ئارزۇ»، 1997-ژىل،76-77 - بەتلەر.)

ئەندى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە 1944 - ژىلى 12 - نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانداق قۇرۇلغانلىقى، كېيىن چوڭ ئىمپېرىيەلەر ئوز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن، جاپاكەش ۋە قەھرىمان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يۈز مىڭلىغان مۇنەۋۋەر ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە مەيدانغا كەلگەن مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانداق يېمىرىلگەنلىكى توغرىلىق شۇ ئىشلارنىڭ شاھىتلىرى بولغان، ئىنقىلاپقا بىۋاستە ئىشتىراك قىلغان پېشقەدەملىرىمىز ئوز خاتىرىلىرىنى كوپ يازدى. مەن پەقەت موشۇ ئىنقىلاپ ھارپىسىدىكى ۋەزىيەت توغرىلىق بىر نەچچە ئاۋتورلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوز سەۋىيەم دائىرىسىدە تەھلىل قىلدىم، خالاس.

يادىكار سابىتى.

ئۆتمۈش سەھىپىلىرىدىن

تارىخىمىزدىكى

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

كۈرە – غۇلجا شەھەر ئارىسى چەيلەكزىگە كەلگەندە، كولپاكوۋسكىغا رۇپىرۇ كەلگەن ئەلاخان سۇلتان:

– ھەي، ئەبلەخ جاندارال! كولپاكوۋسكىي دېگىنى سەنمۇ!؟ خوپ بولىلى، سۆلھىگە كېلىلى دېدۇق. كونىمىدىڭ! مانا مەن، ئەلاخان سۇلتان، شۇنچە زورۇۋان بولساڭ، مېنىڭ بىلەن يەكمۇ – يەك ئېلىش! ئامما، بىگۇنا خەلقىمگە تەگمە... – دەيدۇ. كولپاكوۋسكىي مىيىغىدا ئاچچىق تەنەددىلىك ھېجىيىپ، ئۇنى ئەسىرگە ئېلىپ، يولىنى داۋام قىلىدۇ. 1871 – يىلى 22 – ئىيۇن كۈنى ئۇ قارشىلىقسىز غۇلجا سۇلتان ئوردىسىنى ئېگىلەپ، غەزنىگە قول سالىدۇ، قوزغىلاڭچىلارنى قۇرالسىزلاندۇرىدۇ.

غۇلجىدا يەتتىسۇ گۇبېرناتورىغا بىۋاستە بويسۇنىدىغان مەخسۇس كوللىژ كونتسلەرىيە تەسىس قىلىدۇ. غۇلجا خەلقىنى ئىدارە قىلىشتا دەسلەپ تورت ئۇچاستكىغا بولۇپ، ئىلىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن 1200 نەپەر ئەسكەر تۇتىدۇ. يەرلىك خەلقنى بولۇسلارغا تەخسىم قىلىپ، بولۇسلارنى سايلايدۇ. غۇلجا شەھىرىگە ھاكىم قىلىپ، (ئۆز ۋاقتىدا كولپاكوۋسكىيغا خىزمەت كۆرسەتكە) بوشۇر بەگنى تايىنلايدۇ.

* * *

ئەسىرگە چۈشكەن ئەلاخان سۇلتاننى بالا – جاقىلىرى بىلەن بىرگە ئۇتلىغان ئائىلە بىلەن ئىيۇل ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋېرنىي شەھىرىگە (ئالمۇتا شەھىرى) پالايدۇ. ئۇلار ئىرگىلۇ ھارۋىدا. بەزىلىرى پىيادە ماڭىدىكەن؛ ئۇزۇن مۇساپىنى كېزىپ، غەم باسقان بىرى:

– سۇلتان جانابلىرى كېتىپ بارىمىز، كېتىپ بارىمىز نەگە بارغۇلۇق؟ – دەپ سورىغىنىدا، سۇلتان:

بارغۇلۇغۇ، بارغۇلۇق،
ۋىراقتىن قاراپ تۇرغۇلۇق.
مۇھتاجلىققا چارە يوق،
پۇرسەت كەلسە، ئالغۇلۇق، – دەپ جاۋاپ

بەرگەن ئىكەن.

1871 – يىلى 18 – ئاۋغۇستتا ۋېرنىغا (ئالمۇتىغا) يېتىپ كېلىپ، لاگېرغا ئورۇنلاشقان ئەلاخان سۇلتانلار بىر ئايدەك يېتىپ قالىدۇ. ئۇ كولپاكوۋسكىي نامىغا: «... بۇ يەردە ئوت – چوپ قىس، مال تۇتۇش قىيىن ئىكەن. چېلەككە بېرىپ تۇرۇشقا ئىلتىپات ئەتسىڭىز...» دەپ يازغان ئىلتىماسى جاۋاپسىز قىلىپ، شۇ يىلى 14 – سېنتەبىردە ھازىرقى سۇلتانقورغانغا ئورۇنلاشتۇرغان.

ئارىدىن 8 يىل ئۆتكەندە يەنى 1879 – يىلى ئەلاخان سۇلتان تەلىۋى بويىچە غۇلجىغا ئۈچ ئايلىق ئوتپۇسكا بىلەن بېرىپ، قايتىش ۋاقتى يېقىنلاشقاندا، زەھەرلىنىپ ئۆلىدۇ. جەسىدى نەسىردىن ئەلەم، ئابدۇ – رۇسۇل ئەمىرلەر كۆمۈلگەن تىبرەك مازارغا دەپنە قىلىنغان.

1881 – يىلى فېۋرالدا «سانكت – پېتېربۇرگ – خىتاي – ئىلى» شەرتنامىسى بويىچە چار ھوكۈمىتى غۇلجىنى چىن سۇلالىسىغا ئوتكۈزۈپ بېرىدۇ. كېلىشىم بويىچە كوچكۈچىلەر قەرەلى 1882 – يىلى 10 – مارتتىن 1883 – يىلى 10 – مارتقىچە بەلگۈلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، غۇلجىدىكى رۇس كونتسلەرىيەسى شەھەر، يېزىلاردىكى نوپۇسلۇق ئائىلىلەردىن بىر قانچە يۈزىگە 1881 – يىلى كوچۈش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بەردى. 1882 – يىلى فېۋرالدا غۇلجىنى قوبۇل قىلىپ، ئېلىش ئۈچۈن شىخودىن خەبەي ئامبال 12500 نەپەر چېرىكى بىلەن يېتىپ كېلىدۇ. ئىلىنى تامام ئوتكۈزۈپ ئالغانلىق شەرپىگە زەمبىرەكلەردىن ئوق ئېتىپ، ئوزگىچە ھەيۋە، تەنتەنە قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا يەرلىك ئۇيغۇر، تۇڭگانلارغا تەھدىت توغدۇرۇلىدۇ. «ئۇيغۇر، تۇڭگان ئوغرىلارنىڭ كاللىسىنى تامام ئېلىپ، شۇۋە، سولان ئايماقنى خاتىرجەم قىلىمىز» دېگەن شارى بار ئىكەن. بۇ ئەنسىزچىلىك تۇپەيلى كوچۈشلا ئەمەس، ھەتتا بەزى كەنتلەردىن قېچىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ.

كوچمەكنى ئىرادە ئەيلەپ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا.
ئاق خان بىلەن قارا خان،
تىلى بىر ئىكەن باشتا. –

دېگەن قوشاق شۇ چاغلاردا چىققان ئىدى...

دەرۋەقە، ئۇ كۈنلەردە غالجىرلاشقان خەبەي ئامبالنىڭ چېرىكلىرى كوچمەنلەرنىڭ ئالدىنى توراپ، بولاش، ئۇرۇشتىن تاشقىرى «كوندىن ھېچ قانداق ئىز قالدۇرماسلىق» غەرىزىدە مىللىي تارىخىي جايلارنى، ئەسەر – ئەتىقىلەرنى كۆيدۈرۈش، ھەتتا رۇسلار سالغان ئىمارەتلەرنى بۇزۇپ – چېقىپ، ۋەيران قىلىشقا كىرىشتى.

خۇلاسە، ئاھايىتى ئازلا يىل ئىستىقلال تەمىنى تېتىپ، قەد راسلاپ قالغان بىچارە خەلقىمىزنىڭ ئىلى سۇلتانلىق تەخت – سەلتەنەتى گۇمران بولۇپ، ئەزەلدىن ئىللىق، يېقىملىق غۇلجا شەھىرى جۈت ئاياقلاردا دەپسەندە، بۇزا – بۇزاڭ، خانۇ – ۋەيران قىلىندى. گەرچە، بۈگۈن بىز ئەشۇ دەرتلىك تارىخنى قولغا ئالساق، ئۇنىڭ مۇقاۋىسىدا قاپ – قارا سىيادا يوغان ھەرىپ بىلەن يېزىلغان ئىككى ئىمپېرىيە كوزگە چىققان سوكەلدەك كورىنىدۇ.

دەسلەپكى سەھىپىلەردىكى ئەسلا ئۆچمەس داغ مەسالى مەزەمزات، ئەخمەتخان غوجا، شاۋكەت ئاخۇن، بوشۇر بەگ ۋە ياكۇر ئاخۇنلارنىڭ بەتناملىرى بىزنىڭ غەزەپ – نەپرەت سېزىملىرىمىزنى جوشقۇنلاندۇرۇپ، ئوغىمىزنى قايىنتىدۇ. ئاندىن قۇتلۇق ۋەتەن، جانۇجان خەلقىمىزنىڭ ئەركى ۋە مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئەزىز جان، ئىسسىق قانلىرىنى قىيمىغان ئون مىڭلىغان ئاق كوكۇل، ئاددى پۇخرالارنىڭ، مىڭلىغان قاپلان ژۇرەك پالۋانلارنىڭ، جۈملىدىن، ئەسلا ئەل – يۇرتى ئۈچۈن يارالغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر، سادىر پالۋان، ئەلاخان سۇلتان، نەسىردىن ئەلەم قاتارلىقلارنىڭ مۇبارەك ناملىرى كوز ئالدىمىزدىن بىر – بىرلەپ ئۆتىدۇ دە، ۋۇجۇدىمىزغا بېقىياس كۈچ – غەيرەت ۋە غورۇرغا تولۇپ، خۇددى جەڭ مەيدانىدىن غەلبە – نۇسرەت بىلەن قايتقان قىران ژىگىتلەردەك تىتىكلىنىپ قالىمىز...

تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭ

دۇنيادا ئادەملەر ئىنسانىي ھەق – ھوقۇق بىلەن تەمىن ئېتىلمەيدىكەن، مۇدھىش زۇلۇم – زوراۋانلىق پەنجىدە خۇن ئىچىپ، پىچاق سۇيەككە يېتىدىكەن، ئەرك يولىدا مەردانىلارچە مەيدانغا ئاتلىنىشقا مەجبۇر تۆمۈر خەلپە ئەينە شۇنداق قەھرىمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىرى.

1911 – يىلى خىتايدا سۇنياتسىن يېتەكچىلىكىدىكى چىڭخەي ئىنقىلاۋى ئۈچ ئەسىر ھوكۇم سۈرگەن چىن سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ، گومىنداڭ پارتىيەسىنى قۇردى. لېكىن، يورىغى ئۆزىگە چۈشىدىغان شامدەك، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە مىسقالچە مەنپىئەت بەرمىدى. زورلۇق – ئوكتەملىك ئىلگەرىكىدەك داۋام قىلدى.

1912 – يىلى تۆمۈر خەلپە قاتمال سىياسەتكە، جۈملىدىن، قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ جاساق تۈزۈمىگە قارشى قوزغالدى. قۇمۇل ۋاڭى توختى سەيپۇڭ (تەكىنچى) دېگەن ئادەمگە تاپشۇرۇق بېرىپ، تەييارلىغان ئىكەن. ئۇ سەپەرگە ئاتلانغان تۆمۈر خەلپىنى ئاتقىنىدا، ئوق ئۇنىڭ قۇلتۇغى بىلەن كوكسى ئارىسىنى بوسۇپ ئوتۇپ، يارىدارلاندۇردى. تۆمۈر خەلپىگە ياندىشىپ كېتىپ بارغان غوجا نىياز، ئامانقۇلى پالۋانلار ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ. تۆمۈر خەلپە خائىنغا رەھىم كىلىپ، جازالاتقۇزمىدى.

قوزغىلاڭچىلار ۋاقتىنى قولدىن بەرمەي، قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىدىكەن، ئۇلارغا غەيرەت بېرىپ، ئالغا ئىنتىلدۇرگەن تۆمۈر خەلپە: «بىزنىڭ 12 تېغىمىز بار، ئۇ تاغلار بىز ئۈچۈن 12 قورغان. بىزنىڭ ھەققانىي تەلەپ – مۇددىيىمىزغا يېڭى ھوكۇمەت ۋە قۇمۇل ۋاڭى قانداق قارايدۇ، جاۋابىنى كۇتىلى»، دەپ ۋاقىتلىق چەكلەندى.

ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ياڭ جاڭجۇڭ كوجۇڭدىكى موسۇلمان باتالون كوماندىرى لى شوفۇ دېگەن تۇڭگاننى تەربىيىلەپ، مەخسۇس نامە بىلەن تۆمۈر خەلپىگە ئەۋەتىدۇ. نامە مۇنداق يېزىلغان ئىكەن. «... مەن سىزنىڭ ئاساسەن، شامەخسۇت ۋاڭغا قارشى قوزغالغىنىڭىزنى بىلدىم. مەن سىزگە ۋە ھەمراھلىرىڭىزغا گۇنا قويمايمەن. مەن پۇخرالار ئېغىر زۇلۇم چەككەندە ئەلۋەتتە، دات دەيدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ دەردىنى ئاڭلىغۇچى چىقمىسا، بەلكى ئۈستى – ئۈستىلەپ ئادالەتسىزلىك قىلىنسا، ئۇنىڭغا سەۋرى – تەھەممۇل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. سىز ئادالەتپەرۋەر، قەھرىمان كىشى ئىكەنسىز. باتۇرلىقىڭىزغا قايىلمەن. مېنىڭچە قۇمۇل دىيارى سىزگە كىچىكلىك قىلىدۇ. مەن سىزدەك قەھرىماننىڭ يېنىمدا بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان بولار ئىدىم. ئەگەر تەلىۋىمنى قوبۇل كورۇپ، ئۈرۈمچىگە كەلسىڭىز، سىزگە چەكسىز ئىلتىپات ۋە ئىززەت – ئىكراملار كورسىتىلىدۇ. كېلىڭ، بىللە ئىشلەيلى. ماڭا مۇتلەق ئىشىنىڭ... جانىمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، سوزمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ. قالغان گەپنى سىزنىڭ دىدىداشىڭىز ئىزھار ئەيلىگەي...

بۇ ھىيلە – مىكىر ئاساسىغا قۇرۇلغان نامىنى ئالغان لى شوفۇ قۇمۇل ۋاڭىغا كېلىپ، جاڭجۇڭنىڭ پىلانلىرىنى چۈشەندۇردى. ئاندىن ئۇزىنى پەيغەمبەر ئەۋلادى دەپ جاكالاپ ژۈرگەن تۇڭگان كورىباۋفنىڭ ھاجى باشلىق بىر قانچە موتىۋەرلەردىن تەركىپ تاپقان ئەلچىلەر ئۈرۈمچىنى باشلاپ تاققا ئاتلاندى.

شۇ كۈنى ئۈرۈمچىدىن بىر توپچىلار باتالونى كىچەلەپ كېلىپ، ھېچ كىمگە ئۇيدۇرماي، قۇمۇلغا كېلىپ جايلاشتى. «ئۇلار زىنداندىكى ئۇيغۇر داۋاملىشى ئۈرۈمچىدىن كەلگەن لى شوفۇ بوشىتىپ بېرىپتۇ» دېگەن گەپ شەھەرگە تارقالدى. ھەتتا، بۇ خەۋەر تاغقىمۇ يەتتى. تۆمۈر خەلپە كەلگەن ئەلچىلەرنى قائىدە – يوسۇن بويىچە چىرايلىق كۈتۈۋالدى. لى شوفۇ تۆمۈر خەلپىنىڭ بويىنغا ئىسسىقلىق يارىدار قولىنى ئۇزىتىپ، بىرچەمەش تۈزۈشىنى تېپالمىدى. ئەتىسى سەھەردە باھادىرات ئامىرىنى بىللە ئوتكەن لى شوفۇ ۋەكىللەر بىلەن دۆڭكىنى شەھەرگە قەبرىگە بېرىپ، دۇئا – تەكبىر قىلدى. ئاندىن قايتىپ كېلىپ، تەنگەنلىك چايدىن كېيىن تېلىپ كەلگەن توپ – توپ گەزلىمە، مۇۋۇت، چەرەقۇت، تۈتلار، بىر نەچچە ساندۇق تۇتوق، مەسەكالاچ، شېكەر، ئۈن، گۈرۈچ قاتارلىق كۆپ نەرسىلەرنى سوغا قىلدى؛ تۆمۈر خەلپە، غوجا نىياز ۋە سەپەرۋاللار ئالدىغا ئايرىم پەتنۇستا يامبۇلار قويۇلدى.

– ئۇن، گۈرۈچنى ئاللى. قالغىنى جايىغا قايتۇرۇلسۇن، – دېدى تۆمۈر خەلپە. ۋەكىللەر ھەر تەرەپتىن سالاقىلدى، تۆمۈر خەلپە ئۇ سوغىلارنى ۋاقىتلىق بىر يەرگە قويۇپ تۇرىلى، دېدى.

ئەتىسى ئەلچىلەر قايتتى. پەقەتلا لى شوفۇ ئۈچ مەھرەمى بىلەن قالدى. ئاندىن ئۇ قويندىن يېشىل رەختكە ئورالغان بىر نەرسىنى ئېلىپ، تۆمۈر خەلپىگە سۇندى.. ئۇ قۇرئان ئىكەن. «بۇ قۇرئاننى جاڭجۇڭ جانابلىرى بۇلتۇر ھەرەمدىن كەلگەن ھاجىلاردىن ئالدۇرغان ئىكەن. ئۇزلىرىگە سوغا قىلدى. «ئۇنداق باتۇر ئەر بىلەن ئىتتىپاق ئوتسەم، چوڭ مەنسەپ بەرسەم، كەلسۇن، دەيدۇ»، – دېدى.

– ياق، مەن ئەل – يۇرتۇمدىن ئايرىلمايمەن!... – دېدى تۆمۈر خەلپە.

– مەن، ئەلچى، ئامانەتنى يەتكۈزۈپ، بۇرچۇمنى ئوتىدىم. قالغىنى تەغدىرگە باغلىق، – دېدى لى شوفۇ ۋە ھازىرقى خىتاي ئىچكى ئەھۋالدىن قىسقىچە ئۇچۇر بېرىپ، شامەخسۇت ۋاڭنىمۇ ئىتتىپاققا كەلتۈرۈشنى قوشۇپ قويدى. ئەھۋالنى سەزگەن تۆمۈر خەلپە:

– جاڭجۇڭنىڭ مەسىلىنى تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىش مەخسىتى بولسا، نېمىشكە ئۈرۈمچىدىن قۇمۇلغا چېرىك ئەۋەتىدۇ؟ – دېدى.

– جاڭجۇڭ جانابلىرىنىڭمۇ دەردى بار. بەزى ئەمەلدارلار، «ياڭ جاڭجۇڭ تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭغا يۇمشاقلىق قىلدى»، – دەپ بېيجىڭدىكى زۇڭتۇڭ (پرېزىدېنت) جانابلىرىغا مەلۇم قىلىپتۇ. ئىچكىرىدىن: «ئەگەر تۆمۈر خەلپە ماقۇل كەلمىسە، چېرىك ئەۋەتىڭلار!» دېگەن يارلىق كەپتۇ... ماڭا ئىشەنسىلە، خەلپەم، بىز، بىر قېرىنداش، بىز دىندار، پەيغەمبىرىمىزمۇ ھەم نىيىتىمىزمۇ بىر. ئۇزلەنىڭ قاراپ تۇرۇپ، بىرەر پالاكەتكە ئۇچراپ قېلىشلىرىغا چىدىمايمەن. ئۇزلە ئويلاپ كورسىلە... تۆمۈر خەلپە ئەتراپىدىكىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «شامەخسۇت ۋاڭلىق تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىپ، شەرتلىرىمىزگە كونسە، ياراشساق، يارىشلى» دېگەن قارارغا كېلىشتى.

1913 – يىلى قىشتا ياڭ جاڭجۇڭ تۆمۈر خەلپىگە ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق 3 – ئاتلىق دېۋىزىيون كوماندىرلىق مەنسۇۋى بېرىلگەن مەكتۇپنى ئەشۇ لى شوفۇ ئارقىلىق يوللىدى.

– جاڭجۇڭ جانابلىرى ئالدىراپ كېتىپتۇ. مەن تېخى كوڭلۇمنى توختاتقىنىم يوق، – دېدى تۆمۈر خەلپە.

– ئۇزلە نېمە دېسىلە شۇ، – دېدى لى شوفۇ پىنەك بۇزماي.

تۆمۈر خەلپە نەتىجىدە ۋاڭلىق تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىپ، خەلققە ئاسايىشلىق، يېنىكچىلىك تۇغدۇرۇش ھەققىدە ئالتە تۈرلۈك شەرتكە رازى بولدى.

ئەل ھاسىل، ئاقىۋەت جاڭجۇڭ ئوردىسىدا 200 نەپەر لەشكىرى بىلەن دېۋىزىيون كوماندىرلىق مەنسەپكە ئولتارغان تۆمۈر خەلپىنى جاڭجۇڭ ھەر قايسىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ھاپىز يېڭجاڭنىڭ تۇل قالغان، يەنى ھەممە ئۇقاسى كەلگەن سىڭلىسىغا ئويلەپمۇ قويدى... قەيەرگە ئۇزلىكىدىن چۈشكەن يولۋاسنى ھېلىغۇ جاڭجۇڭ ئىكەن، كىچىك بالىمۇ نېمە قىلسا، ئۆزىنىڭ مەيلى ئەمەسمۇ... قىسقىسى، ئىش ئوتتى. خىش قېلىپىدىن چىققان ئىدى. نېمە قىلىش كېرەك، پۇشايماننىڭ ئورنى بولسۇنمۇ...

تۆمۈر خەلپە ئۈرۈمچىدىكى خۇسەيىن چانشىۋ دېگەن تاتار بايدىن ئاستىرتىن 50 مىلتىق سېتىۋېلىپ، ئېپىنى تېپىپ، قۇمۇلغا كېتىۋېلىش كويىدا بولدى. سىر پاش بولماي قالامدۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ يىقىنى مەمەتقۇلغا قۇمۇلغا بېرىپ كېلىشكە رۇخسەت تىلەپ بەرگەندە، ئۇ قۇمۇلدا شامەخسۇت ۋاڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئەنسىرىگەن تۆمۈر خەلپىنىڭ يېنىدىكى ساۋۇت تۇرگچىمۇ ئەسلىدە سېتىلغان خائىن ئىكەندە، ئۇ ھەر ياقلاپ قىلتاققا ئىلىنغان ئىدى.

قەشقەردە «تۆلۈم چاشقان» نامى بىلەن پۇر كەتكەن مافۇشىڭنى يىنغا ئۆلتۈرۈشقان جاڭجۇڭ تۆمۈر خەلپىنى سوراق قىلدى. ئۇنىڭ كۆزىچە ساۋۇت تۈڭچەنى ئەكرىپ «تۇز دوستىغا ۋە سەپدىشىغا خىيانەت قىلغان ئادەمنى مەن ياخشى كۆرمەيمەن» دېگەن جاڭجۇڭ جاللاتلارغا ئىما قىلدۇيدى، ساۋۇتنىڭ بويىنغا سېلىنغان ئارقان ئىككى تەرەپلەپ تارتىلدى. ساۋۇتنىڭ كۆزلىرى چاچراپ چىقىپ ئۆلدى. خىتاي ئەمەلدارى ئۇيزىچە مەرتلىكنى كۆرسىتىپ، ئۇنى ئىپرى قىلدىۋرغان جاڭجۇڭ تۆمۈر خەلپىگە قاراپ:

– ئەندى، مېنىڭدىن رازى بولغانسىز؟ خۇدايىڭىزنىڭ دەرگاھىغا بارغاندا، ئۈستۈمدىن شىكايەت قىلىپ ژۈرمەڭ!.. دەپ قاقاھلاپ كۈلدى ۋە «قالغان ئىش سىزگە قالدى!» دەپ تۆلۈم چاشقان مافۇشىڭغا تاپشۇرۇپ، تاشقىرى چىقتى. مافۇشىڭ شۇ كېچىسى تۆمۈر خەلپىنى ئۇجۇقتۇرغان ئىكەن... 1913 – يىلى 8 – سېنتەبىر كۈنى تۆمۈر خەلپە پىنھان دەپنە قىلىندى.

غوجانىياز ھاجىم يېتەكچىلىكىدىكى قوزغىلاڭ

1931 – يىلى قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭىغا يېتەكچىلىك قىلغان غوجانىياز ھاجى كوپ ئوتمەي، قۇمۇل ۋە باركول ئەتراپىدا غەلبە قازاندى. مەزكۇر قوزغىلاڭنى كۆزىتىپ ياتقان گەنسۇدىكى ماجۇڭيىڭ تەكلىپ بويىچە لەشكەرلىرى بىلەن يولغا چىقىدىكەن، قوزغىلاڭچىلاردىن 350 دەك ئادەم شەھەرنىڭ شەرقىدە ئۇلارنى كوتۇۋالىدۇ. ئۇلار بىلەن بىرلىكتە قۇمۇلنى تولۇق ئېگىلەيدۇ. كوپلىگەن ھەربىي ئەسلىھە ۋە ئات – ئۇلاق غېنىمەت ئالغان بولسىمۇ، ئىككى تەرەپكە تەڭ تەخسىم قىلىش ئورنىغا ماجۇڭيىڭ ئوزى ئىگە بولۇۋالىدۇ. ئاندىن دۈشمەن ئۇلارغا قارشى ئالتە مىڭ قوشۇن بىلەن ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. مەزكۇر قوشۇن تەركىۋىدە ئىلىدىن يوتكەپ كەلگەن گېنېرال جاڭۋېيەنجاڭ ۋە ئۇنىڭغا ئۈرۈمچىدە مۇئاۋىن بولغان (ياپونىيەدە ھەربىي مەكتەپنى تۈگەتكەن) شىڭ شىسەي ۋە گېنېرال پاپىنگوت قوماندانلىق قىلغان رۇس ئەسكەرلىرى بار ئىدى. ماجۇڭيىڭ تاقابىل كېلەلمەيدىغانلىقىنى سېزىپ، بىر كېچىسى ئىچكىرى چېكىندى. غوجانىياز سالى دورغىلار مۇداپىيە كۈرىشىنى ئېلىپ بېرىپ، تۇرپانغا چېكىندى. بۇ كەمدە شىڭ شىسەي غوجانىياز ھاجى نامىغا مۇنداق مەكتۇپ ئەۋەتتى: «... ھاسىل كالام، ھاجىم جانابلىرىنىڭ جەبرى – زۇلۇم چەككەن پۇخرالارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، جىڭ شۇرېن ھوكۇمىتىگە قارشى كوتىرىلىشى ھەق ئىش ئىدى. كەمىنىلىرىگە كەلسەك، جانابلىرى بىلەن جەڭ قىلىش مېنىڭ خائىشىم ئەمەس ھەم ھەددىم يوق. بىراق، ئۆزەم ھەربىي كىشى بولغىنىم ۋەجىدىن ئەمىر – پەرمانغا ئىتائەت قىلماسقا ئىلاجىم يوق. خەلىلىك پۇرسەت تېپىپ، زۇلۇم، جاھالەت ئۈستىگە قۇرۇلغان جىڭ شۇرېن ھوكۇمىتىنى تار – مار قىلىپ، ئادالەت ۋە باراۋەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان يېڭى ھوكۇمەت تەسىس قىلدىم. ئۆزلىرى ئۈرۈمچىگە قەدەم تەشرىپ قىلسىلا، شىڭجاڭ سىڭنى ئىككىمىز بىرلىكتە سورىغايمىز. رازى بولسىلا، ۋەكىللەر ئۈمگى ئەۋەتسەم، ھەر نىچۈك شەرت ۋە مەتلۇپلىرىنى ھەل قىلساق. ھازىرەنلىككە لايىقلىرى بولمىسىمۇ، ئازىراق سوغا – سالام ئەۋەتتىم. ئىلتىپاتلىرىنى دەرىخ تۇتماي، مەقبۇل كورسىلە...»

خەت ئوقۇلۇپ بولغاندا، ئويى ئىچىنى غۇدۇڭشىغان تاۋۇش قاپلىدى:

– پاھ، ئۇ يالغانچى، كاززاپ!.. ھاجىم بىلەن جەڭ قىلغۇسى يوق ئېمىش!

– قېرى تۈلكە ياڭ جاڭجۇڭنىڭ تۆمۈر خەلپىگە يازغان خېتىدىن نېمە پەرقى!

مەخسۇتباي مۇھىتنىڭ بېشىنى كېسىپ، سېپىل قوۋۇقىغا ئاسقان كىم؟! تۆمۈر جىسا بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى چاپقان كىم؟

غوجانىياز ھاجىم چاچراپ تۇرۇپ، كايىشقا باشلىدى:

– ھوي، سېنىڭ دوبىنىڭنىڭ!.. بولۇمىدىلا كېپىگە كىرىپ، قايىقانغا دەسسەيدىغان غوجانىياز تورەلمىدى!..

سەلبىي شەخسلەر

ئارىدىن كوپ ئۆتمەي، غوجانىياز ھاجى بىلەن مەھمۇد مۇھىتى 12 مىڭدىن ئوشۇق قۇراللىق قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ، شىڭ شىسەيگە قارشى ئاتلىنىدۇ.

چېكىنىپ، ئىككى يىل ئۆتكەندە، كەنسۇدا چوڭ تەييارلىق قىلغان ماجۇڭيىڭ سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۈچلۈك قوشۇنى ھەم پولكوۋنىك دەرىجىلىك ھەربىي مۇشاۋىرى ـ تۈركىيەلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس كامال كازىم ھەم ياپونىيەلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس داشىيجۇڭ قاتارلىق ياردەمچىلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، ياڭلىۋاشتىن ھۇجۇمغا تەييارلىق قىلدى. ئۇ غوجانىيازغا: «سىز ئاتا، مەن بالا. بالىدىن ئۆتكەن ئەدەپسىزلىكنى ئاتا كەچۈرىدۇ. ئىلگىرى قىلالمىغان خىزمىتىمنى ئەندى قىلاي دەپ كەلدىم. سىز نەيزىنىڭ دەستىسى بولسىلا، مەن ئۇچى بولاي... ئىككىمىز مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈچۈن كاپىرلاردىن ئىنتىقام ئالىلى»، ـ دېدى.

غوجانىياز ئۇنىڭ ساختاپەز ئىكەنلىكىنى بىلىپ، كۆنمىدى. بىراق، مەھمۇد مۇھىتى ۋە قاسىم ئەپەندىلەر ۋەزىيەت تۇپەيلى، بىرلىشىشكە ئۇنى قايىل قىلدى. كېلىشىم بويىچە ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭ بىلەن مورىگە، غوجانىياز ھاجى جىمسارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. غوجانىياز قىسمى جىمسارنى قورشاپ، دۈشمەننى قۇرال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، ماجۇڭيىڭ يەنە ئادىتى بويىچە ۋىجدانسىزلىق قىلىپ، يېرىم تۈندە جىمسارغا كىرىپ، غوجانىيازغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئۈرغۈنلىغان قۇرال ـ ياراقلارنى غەنىمەت ئېلىپ كېتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ماجۇڭيىڭدىن ۋاز كەچكەن غوجانىياز ھاجى ئۇنىڭدىن ئۆزىنى تارتىدۇ.

غوجانىياز ھاجى قېلىن قارىغايلىق ئارىسىدا قونۇش قىلىپ، تەييارلىق كورۇپ تۇرغىنىدا، ئۈرۈمچىدىن مېرۇل مەرگەن ئىككى ئاتلىق ئادەمنى باشلاپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى ئەكبەر پۇگەن، ئىككىنچىسى كەكە ساقال ئوزبەك موتىۋەرى مەھمۇت غوجا ئىدى. ئۇلار سوۋېت كونسۇلى نامىدىن ئەلچى بولۇپ كەلگىنىنى، شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى ياردىمى ئارقىلىق ماجۇڭيىڭنى تار ـ مار قىلىدىغانلىقىنى ۋە كونسۇلنىڭ غوجانىياز بىلەن شىڭ شىسەينىڭ بىرلىشىشى لازىم ئىكەنلىكى توغرىلىق تەكلىۋىنى ئىزھار قىلغىلى كەلگەن ئىكەنلىكىنى خەۋەرلىگەندە، غوجانىياز ۋە مەھمۇد مۇھىتىلار ئويلىنىپ قالىدۇ. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن فۇكاڭنىڭ جەنۇبىدىكى قارىغايلىق ئىچىگە تىكىلگەن ئون قاناتلىق كىگىز ئويدە سوھبەت باشلىنىدۇ. ئۇنىڭغا رەسمىي ۋەكىل سۈپىتىدە شىڭ ھوكۇمىتىنىڭ خارىجى ئىشلار بويىچە مەھكىمە باشلىغى چىڭ دىلى، يەرلىك موتىۋەرلەردىن ـ ھوسەيىن باي، چانشىۋ، تۇرسۇنبابا، مەنسۇر ـ ھاجى ۋە سوۋېت كونسۇلىنىڭ 7 ئادەمدىن تەركىپ تاپقان ۋەكىللىرى، غوجانىياز ھاجى تەرەپتىن مەھمۇد مۇھىتى، سالى دورغا ۋە باشقىلار قاتنىشىدۇ. 1933 ـ يىلى 4 ـ ئىيۇن كۈنى كېلىشىمگە كېلىش نەتىجىسىدە 10 ماددىلىق بىتىم تۈزۈلىدۇ. قىسقىسى ئۆلكىنى (ئۇيغۇرستانىنى) شىمالىي ۋە جەنۇبىي دەپ، ئىككى قىسىمغا بولۇپ، باشقۇرۇشقا ئىمزا قويۇلىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ ئۈرۈمچى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى ھەم جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى تەرىپىدىن باراۋەر ئىدارە قىلىنىشى، قۇمۇل، تۇرپان، پىچەن، توقسۇن رايونلىرى جەنۇبىي شىنجاڭغا تەۋە ئىكەنلىكى، باركۆل، شىمالىي شىنجاڭ ئۈرۈمچىگە تەۋە ئىكەنلىكى قەيت قىلىنىدى. ۋۇقۇرى لاۋازىملىق ئىشلارغا تايىنلاش ۋە قالدۇرۇش ھەم مالىيە، ھەربىي ئىشلار ھوقۇقى باراۋەر. پەقەتلا ئۇلارنىڭ تىزىمىنى ئۈرۈمچى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتىگە مەلۇم قىلىپ تۇرۇش تەكىتلەنگەن ئىدى. غوجانىياز 5 مىڭدىن زىيادە ئەسكەر ئۇتتاسلىق، ئۇرۇش پۈتكىچە ئەسكەرلەرنى ئۈرۈمچى تەرەپ تەمىنلەش ۋە ھاكازىلار ئېنىق كورسىتىلدى. بىتىم خەنسۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا ئۈچ نۇسخىدىن يېزىلىپ، بىر نۇسخىسىنى مەركىزى ھوكۇمەتكە يوللاش. ھوججەتكە ئىككى تەرەپ، يەنى شىڭ شىسەي ۋە غوجانىياز قول قويۇلغاندىن كېيىن سوۋېت كونسۇلى شاھىت بولۇپ قول قويۇشنى ماقۇل كورۇلدى.

بۇ جەرياندا، يەنى 1931 ـ يىلى غوجانىياز ھاجىمغا ھەمنەپەسلىك قىلغان خوتەن خەلقى قوزغالدى. 1932 ـ يىلى يانۋاردا قاراقاشتىكى ئوي باغ مەدرىسىدە تەشكىلات ئەزالىرىدىن 130 نەپەر ئادەم باش قوشۇپ، مەمەت نىياز ئەلەم، ساۋۇت داموللام ۋە مەمتىمىن بۇغرالار يېتەكچىلىكىدە قاراقاش، زاۋالارنى ئىشغال قىلىپ، غەلىبە قازاندى. ئاندىن خوتەنگە ھۇجۇم قىلىپ، دۈشمەننى تەسلىم قىلىش بىلەن 10 مىڭ قۇراللىق لەشكەر تەشكىل قىلىندى. قاراقاشتىكى قوزغىلاڭچىلار مەركەزنى خوتەنگە يوتكەپ، 1933 ـ يىلى 5 ـ ئاپرېلدا «ھوكۇمەت ئىسلامىيە خوتەن» (خوتەن ئىسلام ھوكۇمىتى) تەسىس قىلىنىپ، رەئىسى مەمەت نىياز ئەلەم، باش مەسلىھەتچى ـ ساۋۇت داموللام ۋە باش قوماندان مەمتىمىن بۇغرا تايىنلاندى.

بۇ دەۋردە سوۋېت ئىتتىپاقىنى دوست تۇتقان شىڭ شىسەي غوجانىيازغا ئايرىم ماكان تۇتۇشنى قويۇپ، ئۈرۈمچىگە كېلىشنى، يەنى ئۆلكىلىك ھوكۇمەت مۇئاۋىن رەئىسى لاۋازىمىدا ئىشلەشنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئەسلىدە ئەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ خىزمەتكە تايىنلاش قانۇنىدا مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورۇن يوق ئىدى. شىڭ شىسەينىڭ بۇ ھىيلىگەرلىكىنى سەزگەن غوجانىياز دەسلەپ كوڭۈللەشمىدى. ھېمىشەم ئارىغا قىسىلىپ، مەسلىھەتچى بولۇۋالىدىغان سوۋېت كونسۇلى ۋەكىلىنىڭ تەكرار ـ تەكرار دەۋەت قىلىشى ئارقىلىق، پەقەتلا قەشقەرىيەدە ئارمىيەسىنى تۇتۇپ قېلىش شەرتى بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىشكە رازىلىق بەردى. قاپقانغا چۈشكەن غوجانىياز ھاجىمغا بۇ مەنسەپ ئۇزاق نەسىپ بولمىدى. 1937 ـ 1939 ـ يىللىرى شىڭ شىسەي «خەلق دۈشمەنلىرىنى يوقىتىش» سىياسىتىنى يۈرگۈزۈش نەتىجىسىدە، غوجانىياز ھاجىمنى ھەممىدىن بۇرۇن ئۇجۇقتۇرغان ئىدى...

19 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ۋەتىنىمىز تەغدىرى ھەققىدە چار رۇسسىيە ھوكۇمىتى باشلىغان دەسلەپكى سىياسىي ئويۇننىڭ ئەينى 1933 ـ يىلى تەكرارلاندى. باشقىچە ئېيتقاندا، چار ھوكۇمىتى ئەرك ۋە ئىستىقلالىيەتكە تەشنا ئېلى سۇلتانلىقىنى تۇنجۇقتۇردى. شۇنىڭدەك، يەتتە شەھەر ياقۇپبەگ دولىتىنىڭ تار ـ مار بولۇشىغا سۈكۈت قىلىپ ھەم ئاستىرتىن زوزۇڭتاڭغا ئاشلىق، دورا ـ دەرمەك بېرىپ، ئېلىمىزنى چىن خانلىقىغا تۇتۇپ بەرگەن بولسا، 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا ستالىن رەھبەرلىك قىلغان ياۋۇز غەرەزلىك سىياسىي ئويۇن غوجانىياز، مەھمۇد مۇھىتىلار باشلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى سېھىرلىق قولى بىلەن كېلىدىن ئېلىپ، گومىنداڭ ھوكۇمىتىگە ۋارىسلىق قىلغان جاللات شىڭ شىسەيگە تۇتۇپ بەرگەن ئىدى...

ھە، ئۈچىنچى نۆۋەتتىكىسىچۇ؟ 1944 ـ يىلى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق مىللىي رەھبەرلىرىمىزنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى بىزنىڭ ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئېچىنىشلىق ھەم ئوكۇنۇشلۇك تەغدىرى نېمە ئاقىۋەت بىلەن ئادا تاپتى؟.. چەت دولەتلەرنىڭ بېسىم كۈچى بار دەيلۇق، بۇ مەسىلىدە يەنە بىۋاسىتە ستالىننىڭ قولى بارلىغىنى ئىنكار قىلىش مۇمكىنمۇ؟ ئەل ـ يۇرتقا سادىق رەھبەرلىرىمىزنىڭ، مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشكەن ئون مىڭلىغان قەھرىمان ژىگىتلىرىمىزنىڭ تەغدىرى نېمە بىلەن ئادا تاپتى؟ بۇ ئوز ئالدىغا مۇھىم ماۋزۇ... كېلىدۇ بىر كۈن، تارىخ چوقۇم تىلغا كىرگۈزى...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى

1933 ـ يىلى 13 ـ مارت. ئەتىگەندىلا ھاۋا بۇزۇلۇپ، شەھەرنى سۇرۇنلۇك بېسىۋالغان ئىدى. تۇرپان كونا شەھەر تەرەپتىن بىردىن ئەنسىز جاڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ئوتتۇزدەك چېرىك قوللىرى ئارقىسىغا باغلىنىپ، ئاياقلىرى كىشەنلەنگەن ئون نەچچە ئادەمنى ئارىغا ئېلىپ كەلمەكتە. ئۇلارنىڭ بويىندا پەي قەلەم بىلەن: «توپىلاڭچى، زىۋازا ـ ئوغرى!» دېگەن سوزلەر يېزىلغان تاختاي ئېسىلغان. چېرىكلەر سوگۇشۇپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلار ئارىسىدا ئاسرەڭ پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى قايرىپ، قاسقانىدەك شاپكىسىنى چوكىرىپ كىيگەن جاللات شىڭ شىسەي يورغان تۇرۇق ئاتتا غادىيىپ ئولتىراتتى. ئادەملەر توپى بارا ـ بارا ئۇلغايدى. مەھبۇسلار ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىككى ئادەمنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىلغان. ئۇلارنىڭ بىرى يامۇلدا خەلق تەرىپىنى ئېلىپ، خىزمەت قىلغان تومۇر جىسا، ئىككىنچىسى ـ قەددى ـ قامەتى كېلىشكەن، چىرايلىق، قاپ ـ قارا قوي كوزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان ـ شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى ئىدى. دوخمۇشقا كەلگەندە ئاق پەلەي كىيگەن شىڭ شىسەي بىر قولىنى ئېگىز كوتىرىپ، جىددىي چۈشىرىۋىدى، ئىككى چېرىك تومۇر جىسانى قىلىچ بىلەن چېپىپ، ئولتەردى. ئاغزىدىكى لاتىنى بىر ئىلاجە بىلەن تۈكۈرۈپ تاشلىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى خىتاي تىلىدا ۋاقىراپ سوزلىدى:

ـ ھەي، ئىستىبداتنىڭ ھامىسى، يالماۋۇز جاللات! سەن ئىنقىلاپ يالقۇنىنى قان بىلەن ئوچىرەلمەيسەن! تەگلىك، ئازاتلىق يولىدا توكۇلگەن بۇ قۇتلۇق قانلار دېڭىزىدا ئاخىر چوقۇم ھالاك بولىسەن!.. يوقالسۇن ئىستىبدات!

ـ چاپ! ـ ۋاقىرىدى شىڭ شىسەي. بىرىنچى قىلىچ شائىرنىڭ ئوڭ مۈرىسىگە تېگىۋىدى، ئۇ: «ياشىسۇن ئازاتلىق!» دەپ، ۋاقىرىدى. ئىككىنچى قىلىچ سول قۇلاقنى كېسىپ كەڭسىدە توختىدى.

ـ ياشىسۇن ئىنقىلاپ! خوش، قېرىنداشلار! ـ دېدى ئۇ. ئۈچىنچى قىلىچتا ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ باشسىز قالغان گەۋدىسى بىر تىرەككە يولىنىپ قالدى... (ئا. ئوتكۈر. «ئويغانغان زېمىن»، 435 ـ بەت).

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى 1920ـ 30 ـ يىللىرى ياشىغان ۋەتەنپەرۋەر، ئىنقىلاپچى، دېموكرات ۋە ئەركىنلىك، مەرىپەت، تەرەققىياتنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى ئىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق شائىرى زۇلۇم ـ زومبۇلۇق ھەددىدىن ئاشقان ئېغىر شارائىتتا ياشاپ، ئىجات قىلدى:

ئازغىنا بىر ئىستىراھەتنى قىلاي ھاسىل دېسەم،
ھېچ ئارام بەرمەس ماڭا تورت تەرەپتىن ئىشت قاۋاپ.
گاھى ئوخشارمەن مۇھىت ئاتلاسىدا بىر كېمىگە،
تاغ كەبى دولقۇن ئىچىدە خەس كەبى ھالىم خاراپ.

ئوزىنىڭ زۇلمەتلىك زامان دەستىدىن نەھالدا قالغانلىغىنى ئەرز ئەتكەن شائىر ھېچ ۋاقىتتا روھىي چۈشكۈنلۈككە بېرىلمىدى. بەلكى:

قۇياشنىڭ تەمكىنى باردۇر، ساچۇر نۇرىن داۋام ئەيلەر،
سوباتى يوق بۇلۇتلارغا ئۇنىڭ كەيپى بۇزۇلغانمۇ؟

ـ دەپ، كېلەچەككە ئۈمۈتۋار قارىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى خىتاينىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىختىسادىي مۇھىتىدا ياشاپ، چوڭقۇر ئوگىنىشىنىڭ سىرتىدا، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىر نەچچە قېتىم كېلىپ، ئوقۇپ، ئىستىقامەت قىلىپ، ئىلغار پىكىرلەر ئېقىمى بىلەن يېقىندىن تونۇشتى، ئالغان نەزىرىيەۋىي بىلىمىنى ئانا يۇرتىنىڭ ئەمەلىيىتىگە تەدبىق قىلىش ئارقىسىدا يېڭىچە دۇنيا قاراشقا ئېگە بولدى. ئۇ ـ ئوزى ياشىغان دەۋىردىكى ئاسارەت، جاھالەت ۋە خۇراپەت تۇمانلىرى قاپلاپ كەتكەن ماكاندا تۈن ـ تۈنى بىدار بولۇپ، ئىچى پۇشقان پەيتلىرىنى:

ئەي پەلەك، بۇ دەھشەتىڭدىن ئىنتىھا بىزارمەن،
ئىستەدىم كوپ، تاپمىدىم بۇ دەردىمە ھېچ دارىمەن، ـ

دەپ زارلاندى ۋە شۇ مەخسەتتە بەزەن ئوت بولۇپ يېنىپ، بەزەن جەبرىدىن ئاھۇ پىغانلار چېكىپ، چىقىش يولى تاپالماي، ئىزدەندى. ئوزىگە خىتاپ قىلغان شېرىدا:

ئابدۇخالىق، ئۇشبۇ يولدىن قايتما، باشىڭ كەتسىمۇ،
ئەلنى قىل غەمدىن خالاس، قىلىچنى بوياپ قان بىلەن.

ـ دەيدۇ.

ئىنقىلاۋىي شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى پاك ياشاپ، شەرەپ بىلەن قۇربان بولغان تالانتلىق شائىرلا بولۇپ قالماستىن، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ۋەتەن، خەلقى ئۈچۈن بېغىشلىغان ھەقىقىي ئىنسان ئىدى.

جاللات شىڭ شىسەي ئۇ كەمدە خەلقنى ژىغىپ، ئىبرەت رېتىدە تومۇر جىسا ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىنى قاتىل قىلىپ، ئۈرۈمچىگە قايتىدىكەن، ئىككى كۈندىن كېيىن غوجانىياز، مەھمۇد مۇھىتىلار لەشكەرلىرى بىلەن تۇرپانغا كېلىدۇ. ئۇلار پېشىن نامىزىنى ئا. ئۇيغۇرىيلار قاتىل قىلىنغان مەيداندىكى مەسچىتتا ئوقۇدى. مەيداندا ئادەملەر توپى سانسىز ژىغىلغان ئىدى. غوجانىياز:

ـ قېنى، ئۇ لۈمۈدا!؟ ـ دەپ ۋاقىرىۋىدى، ژىگىتلەر چەمبەر ـ چاس باغلانغان روزى موللا دېگەن خائىننى دوشكەلەپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى.

ـ بۇ نېمە!؟ ـ دېدى ھاجىم يانچۇغىدىن بىر پارچە خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى چىقىرىپ، روزى موللىنىڭ كوزىگە تىقىپ، ئۇ خەت موللا روزىنىڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى ئۈستىدىن شىڭ شىسەيگە يازغان شىكايىتى بولۇپ، ئۇنى ژىگىتلەر شىڭ ئولتارغان شتابتىن تاشلاندۇق قەغەزلەر ئارىسىدىن تېپىۋالغان ئىكەن. غوجانىياز يېنىدىكى سەللىلىك كىشىگە؟ «ئوقۇسىلا، ئاخۇنۇم!..»، دەپ سۇندى. خەت ئوقۇلۇپ، توگە ـ توگمەي، خەلقنىڭ غەزەپلىك ساداسى گۈلدۈرمامىدەك ياڭرىدى:

ـ بۇ، مەلئۇننى چالما كېسەك قىلىش كېرەك!
ـ كوزىنى ئويۇپ، تىلىنى كېسىش كېرەك!

روزى موللا تىزلىنىپ، چوقۇنۇپ: «بىر قوشۇق قېنىمدىن ئوتسىلە!.. توۋۋا قىلدىم...» دېدى. غوجانىياز:

ـ ياق، ئوزىنىڭ قېرىنداشىنى دۈشمەنگە تۇتۇپ بەرگەن سەندەك لالما خائىنلارنى تىرىك قويماق، ئەل ـ يۇرتنى دوزاققا سالماق بولۇر!.. ـ دېدىدە، ماۋزۇرىنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. ئادەملەر توپى ئىجىس جەسەتنى دەسسەپ، يەر بىلەن يەكسەن قىلدى...

مەسۇمجان زۇلپىقار،
يازغۇچى.

خوش خەۋەر

«ئازاپلانغان ژۈرەك»

گېزىتىمىزدە ئىلگىرى خەۋەر قىلىنغىنىدەك، چىمكەنت شەھىرىدە تىجارەتچى يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋنىڭ تەشەببۇسى ۋە يېتەكچىلىكىدە شەخسى «يارى» كىنوستۇدىيەسى قۇرۇلغان ئىدى. يېقىندا «چىمكەنت» كىنو تېاترىدا ئەينە شۇ كىنوستۇدىيەنىڭ تۇنجا مەھسۇلاتى ـ «ئازاپلانغان ژۈرەك»ناملىق بەدىي فىلمنىڭ پرېمېراسى بولۇپ ئوتتى. بۇ جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايىتىنىڭ مەدەنىي ھاياتىدىكى چوڭ يېڭىلىق بولدى.

بۇ مەراسىمغا ۋىلايەتلىك ۋە شەھەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن ۋە باشقا مەھكىمەلەردىن كەلگەن مەسئۇل خادىملار، كويلىگەن تاماشىبىنلار ئالدىدا سوزگە چىققان فىلمنىڭ بەدىي رەھبىرى، ئوزبەكستانلىق كىنوئاكتيور، ئۇيغۇر پەرزەندى مەخسۇت مەنسۇروۋ مەزكۇر فىلم توغرىلىق قىسقىچە چۈشەنچە بەردى. ئۇنى چۈشىرىشتە يېقىندىن ياردەم كورسەتكەن ۋىلايەتلىك ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىغا مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن سوزگە چىققانلار فىلم قوزغىغان ماۋزۇ ـ ناركومانىيە ھازىرقى ۋاقىتتىكى ئەڭ مۇھىم مۇئامماللارنىڭ بىرى ئىكەنلىگىنى، ياشلارنى تەربىيىلەشتە ئۇنىڭ چوقۇم ئىجابىي رول ئوينايدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

كوپتىن كۈتكەن فىلىممۇ باشلىنىپ، تاماشىبىنلار ئوزلىرى كۈندە كورۇپ ژۈرگەن تونۇش كوچىلار، تونۇش ئادەملەرنى كورۇپ، كىنو قەھرىمانلىرى ۋە ۋاقەلىرى بىلەن ئوزۇۋىي ئارىلىشىپ كەتكەندەك. ئاللاھ دە بىر تىۋىغۇدا، داۋاملىق ئالقىشلار، ھاياجان بىلەن تاماشە قىلدى.

فىلم ستېپنارىيەسىنى ش ئۇ ئاردىن تەكلىپ قىلىنغان، «خانتەگىرى» كىنوستۇدىيەسىنىڭ رېژىسسىيورى ۋە ئاكتيورى فىردەۋسى ئەزىزى «ئوزبەكفىلم» كىنوستۇدىيەسىنىڭ بەلگۈلۈك ستېپنارىستى مۇرات توپچىيېۋ ھەمكارلىقتا يېزىپ ئوزى رېژىسسيورلۇق قىلغان. فىلم ئوپېراتورى ئادىل تۇراخمەتوۋ. فىلمنىڭ بەدىي جەھەتتىن تېخىمۇ ياخشى چىقىشى ئۈچۈن كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئوزبەكستانلىق كىنو ئوپېراتور ئۇيغۇر ژىگىتى رېپقەت ئىبراھىموۋ كوپ كۈچ چىقارغان.

باش قەھرىمان ئىجاتىنىڭ رولىنى ئوزبەكستانلىق ئاكتيور بابۇر يولداشىۋ، سەنەم رولىنى ئۇيغۇر قىزى سەھرىزادە دىلمۇراتلار زور ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلغان.

ـ بىز فىلىممىزنى كوپرەك ياشلارغا، ئىنستىتۇت، تېخنىكوم، مەكتەپلەردە كورسەتمەكچىمىز، چۈنكى ئۇ ھازىر كۈندىن ـ كۈنگە ئوۋج ئېلىپ، كوپلىگەن ياشلىرىمىزنىڭ ھاياتىنى قىيىۋاتقان ناركومانىيەگە قارشى كۈرەشكە ئوز ھەسسىسىنى قوشىدۇ دەپ ئويلايمىز، ـ دېدى «يارى» ستۇدىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋ. خۇدا بۇيرىسا، ئەندى فىلىممىزنى جۇمھۇرىيەتتىن تاشقىرى چەت ئەللەردىمۇ نامايىش قىلماقچىمىز.

بىز يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋنىڭ بۇ باشلانمىسى ئۈچۈن ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدىكى كىنوستۇدىيەنىڭ پائالىيىتىگە يەنىمۇ چوڭ ئۇتۇقلار تىلەيمىز.

ئەنۋەر قۇربانوۋ.
چىمكەنت.

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

شۇ تويلامدا مۇقاملارنىڭ تېكىستلىرىنى تەكشۈرۈپ ئەستە - پاختىسىنى مازلاردەك تىنتقلاپ چوكۇۋەتكەن بىلەن كۈي تىلىنى سوزلەممىگەن... ئەگەردە كۈي تىلىنى، ھەرىكەت تىلىنى (ئۇسسۇللىرىنى) تەتقىق قىلغان بولسا، پەقەت غىجەك بىلەن غىڭىلدايدىغان جايلىرىنىڭ خىتاي نەغمىلىرىدىكى غىڭ - غىڭ جايلىرىغا، دولقۇنلاش، تىترەتمىلىرىگە قاراپلا بىزنىڭ نەغمىلەر خىتاي نەغمىلىرى بىلەن بىر تۇققان دەۋاتىدۇ. ئامما ئومۇمى كۈي تىلى بىلەن ھەرىكەت تىلىنى تەھلىل قىلالمىغان. چۈنكى ئۇلارنى تەھلىل قىلسا، «پەن كىمىك» ئىنقىلاپقا قارشى ئېسيانكار ئېلمېنتلار كېلىپ چىقىدۇ. ھەتتا بۇ تەتقىقاتچىلار مۇقام - ئەلنەغمە، ناخشا، خورلارنىڭ ئاۋازى ئېمىسى، كۈيى ئېمىسى، تاۋۇش ئېمىسى، ئاھاڭ ئېمىسى، ناخشا، نەغمە ئېمىسى ئېكەنىنى بىلمەيدىغاندەك، ھەممىسىنى ئوگدا - دۇمدە بايان قىلغان. مۇقاملار ھازىر قولۇمىزدا نەقدانە بار. ئۇنى تەتقىق قىلغاندا زامانىۋى ئاتالغۇلار بىلەن ئەينى قېدىمى كۈيى سەنئەت - مەدەنىيىتىمىزدىكى ناملىرىنىڭ ئاستىن - ئۈستۈن قىلغاندەك سۆزلەش نوناقلىق، چۈنكى ئاۋاز - تەبەتتىكى مەلۇم بىر ئاڭلاشقا بولىدىغان ئۇقۇم. قېدىمدە چوڭ نەغمە، باش نەغمە بايان نەغمە (ھازىر ئۇنى داستان نەغمە دەيمىز) سوخدەس نەغمە (7 - 8 - ئەسىرلەردىن كېيىن خودەك نەغمە دېگەن. 16 - ئەسىردىن كېيىن مەشرەپ نەغمە دېيىلدى) ئاتالغانلىقى تارىختىن مەلۇم.

ئەسلىدە ئەلنەغمىلەرنىڭ ژۇرۇشلەشكەن نەغمىلەردىن تەرەققىي قىلىپ يەنى باش نەغمىدىن، بايان نەغمىدىن، سوخدەش نەغمىدىن بۇرۇن مۇقەددىمە، كېيىن بولسا تەزە، نوسخىلارنى ھېكمەتلىك پىكىرلەرنى بايان قىلغۇچىلىپ، ئاندىن بايانەتچىلىككە كىرىشكەندە، ئاخىردا سوخدەش (مەشرەپلەر) قوشۇلغان. كېيىن چوڭ نەغمە - باش نەغمىگىمۇ سەلقە، جۇلا، تەكىتلەرنىڭ قوشۇلغانلىقى جەمىيەت تەرەققىياتىغا ماسلاشقان ھالدا مۇقام تەركىۋى بېيىتىلگەن. قېدىمدىكى ئەلنەغمىلەردىن ھازىر سىمفونىيەلەر ئىشلەنمەكتە. سىمفونىيەلەرمۇ دەسلەپتە دۇدۇق كۈي تىلىغىلا ئېسلىشۋالغان. بېتخوۋېن، چايكوۋسكىيلار تېكىستلىق مۇزىكىلارنى، ئوسسۇللارنى قوشتى، يەنى بالېتلاشتۇردى.

ئەلنەغمىلىرىمىز ھەققىدە يەنە شۇنى ئېيتىپ قويۇشقا ھەقلىقمىزكى، ئەزەلدە ناخشا - كۈگ، كېيىن كۈي ئاتالسا، ھازىر قوشىغى يوق ئاھاڭ جەمئۇرمىسى ياكى ناخشا كۈيى، ياكى «نەغمە ئاۋازى» دەپ ئاتىلىدۇ. بەزى تەتقىقاتچىلار «ئاۋازى»، دېسە، بەزىلىرى ئاھاڭى، بەزىلىرى كامما، بەزىلىرى كاما، بەزىلىرى تېخىمۇ سەتلىشىپ گالما دەپ يازىدۇ. مېلودىيە نېمە، تون نېمە ھەممە مۇزىكا ئاتالمىلىرى ھازىر بەينەلمىنەل تىلدا ئاتالغاندىن كېيىن، مۇقام - ئەلنەغمىلىرىنىڭ قىسىملىرىنى شۇ ئورتاق چۈشۈنۈشلۈك ئاتالمىلارنىلا قوللانغاندا دۇنياغا كەڭ ئېلىپ چىقامدۇق - مەدەنىي مىراسىمىزنى؟ ئەلنەغمىلىرىمىزنىڭ بولەكلىرىنى ئالاپەرقىسىز ھېس قىلغاندا نەغمىلىرىمىز باشقا شۇ خەلقلەرگە غەلىتى ئىلمى ئاساسى يوق بولۇپ، قالامدۇ؟ ۋاھالانكى ئەلنەغمىلىرىمىز (مۇقاملار) سەنئەلەر، مەشرەپلەر، ناخشىلار ئوز زامانىسىدىلا رىتىم، ئۇدار، تېمبىرى ۋە كامما ئالاھىدىلىك نوقتىلىرىغا، ئۇيغۇرلارنىڭ نوتىق - سوز نوتقىلىرىغا تايانغان مېلودىيە تەشكىللەشكە، داپوزونلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ نەپەس ئېقىمىغا ماسلاشتۇرغان ھالدا، پۈتۈن ۋە يېرىم تون قائىدىلىرىنى ھاياتتىن ئالغان كارامەتلىك ماھارەتتە، ساز قورالىرىنى ئاكوردلاشتۇرۇشتا كارمونىيەسىنى يەنە شۇ ئۇيغۇر سوز - نوتقىلىرىنىڭ ئىنتونا تسىيەسىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇشتەك نازۇك ئۇيغۇغا تەسىر بەرگىدەك كۈي يارىتىشنى بىلگەن! شۇڭا ئۇچۇن دۇنيانىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلالىق ئەلنەغمىلىرىنى ياراتقانكى، ئۇلار ئىنسان ھاياتىدا بولىدىغان ئاساسى سەرگۈزەشتىلىرىنى تولۇق ئېپادىلەش قۇدرىتىگە ئىگە بولغان. قېدىمدە بايانەتچىلىك نەغمە (داستانچىلىق) بىلەن شەكىللەنگەن ئەلنەغمە (مۇقام)، دۇنيادىكى ھەممە ئەلدىن بۇرۇن، خوشنا ھىندىلاردىكىلا ئالاھىدە مۇجىزە بولۇپ قالغان.

مانا شۇنداق ئۇگمەس تاۋاردەك دۇردانىمىزنى، مانا شۇنداق ھېچ قانداق زامان، سىياسەت، چېگرا تونۇماس مىللىي مىراسىمىزنى ئاسسىملاتسىيە قىلىش ئۈچۈن دوتتارنى ئۇيغۇر سازلىرى - ئوركېستىرىدىن قوغلاپ چىقارغان ھازىرقى قىزىل خىتاي كومپوزىتورلىرىنى ياقلاۋاتقان تەتقىقاتچىلىرىمىزغا ھەيرانمەن.

قاراڭ! خىتايلار غىجەكنى كويەيتسە، خىتايلارنىڭ ئىنجىقلاپ غىڭ - غىڭ قىلىدىغان مۇزىكىسىغا يېقىنلاپ قالىدۇ. ئاۋا مۇقامىنىڭ سەنىمىنىلا ئالايلى، خۇددى خىتاي چاگچىلىسى، ئوزبەكىستاننىڭ ئاتاقلىق كومپوزىتورى كاراماتوۋ بىلەن 80 - يىللاردا چولپان ئاتادا بىللە دەم ئېلىپ قالغاندا، ئۇ بىزنىڭ ئورۇمچى سايرىغان رادىو دولقۇنىنى ياڭراتسام، ئەلنەغمىمىزنىڭ دۇتتارسىز مېلودىيەسىدىن خىتايچە غىڭ - غىڭ ئاھاڭ، كۈيلىرىنى ئاڭلاپ: «بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكىسى تامامەن، خىتايچە بولۇپ كەتكەنمۇ نېمە؟!» دەپ قىلىۋىدى، «شۇنداق، كاراماتوۋ، سىلەردە رۇسچە، بىزدە خىتايچە بولۇشى تەبىي گەپتە. مۇستەملىكە بولغاندىن كېيىن باشقا نېمە بولماق» دەپ ئۇھ تارتىشقان ئېدۇق.

ھەقىقەتەنمۇ ھەر قانداق ئۇيغۇرنىڭ بېشىنى ئاتوم بومبىسىنى تەگلەپ ئېگىلگەن بىلەن، ژۇرۇكىنىڭ «خەپ!» دەپ سوقىدىغانلىقىنى، خىتاي قىزىل فاشىستلىرى ئوز قىلىقىنى بىلگەشكە بىر مىنۇتمۇ ئەنسىرەشتىن خالىي بولالمايدۇ. خىتايلارنىڭ ئاتكى: ئەخمەت ئەپەندىم ئېيتقاندەك ئورتا ئەسىر قۇللۇق، زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىشتەك قالاق ھەم ۋەھشى كوز قاراشتىن قىلچە ئىلگىرلەپ يېڭى زامان ئاڭغا يېتەلمىگەن قالاق ئاڭ بىلەن قالغان.

ئۇيغۇر خەلقى قېدىمدىن ئوچ - تورت مىڭ يىللار ئاۋاللا، يېزىقنى بىرىنچى تاپقان سومىرلار - (يۇنان - گىرىك دەۋرانىدا) يېزىقنى قومۇشنىڭ ئىچكى قەۋەتتىنى سويۇپ ئېلىپ يازغانلىرىنى تۇتەكلەپ ئوراپ، ئۇنى «پاپىروس» دەپ ئاتاپ ژۇرگەنىدىلا، ئۇدۇن (خوتەن) سامان قەغەزگە قېدىمى رونىك يېزىقىدا شامان دىنى نومىلىرىنى يازغان. بۇددا سوتىرلىرى يېزىلغان. يونان ۋە گىرىكلار پارچە ناخشىلارنىلا ۋاقىراپ ژۇرگەنىدە بورىغا، جىگراتقۇ، بەرباپ، دومبىرا، قومۇز، ناغرا، داپ، چىكچاك، دۇتتار قاتارلىق سازلار بىلەن ژۇرۇشلەشكەن بايان نەغمە، سوخدەش (مەشرەپ، سەنەم ئۇسسۇللۇق) نەغمىلەرنى ياڭرىتىپ دۇنيانى ھەيران قالدۇرغان.

خۇاگدى دەۋرىدىلا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز رۇگلار، دىلار، خۇلار «خۇيگو» (ئۇيغۇر دولىتى) ھۇنلار ۋە ياتلار، ياۋايىلار، تاغلىقلار دەپ، تاكى «شىنجاڭ» دېگەن 1882 - يىللىرىغىچە يات ئەل ھېساپلاپ كەلگەن خىتاي قىزىللىرى ئوزلىرىنىڭ مىڭلىغان قول يازمىلىرىغا يېزىلغان ئوچمەس ئىز تامغىلىرىنى ھازىرقى مۇتتەھەم قولى بىلەن سۇگاپ ئوچۇرەلەيدىغاندەك، «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى» دەپ جاھان ئالدىدا رەسۋا بولۇ—

تارىختىن ئۆچۈرلار

ۋاتقىنىنى ئۈيمايدۇ دەمسىز؟ شۇڭلاشقا ئەنسىرەپ ئوز-ئوز خىتاي كومپوزىتورلىرىغا ئوز توغمىنى خۇاگدى دەۋرىدىلا مەۋجۇت ئىدى دېسە بىز ھازىرقى ... كېيىنكىلا تارىخ يېڭىدىن يېزىلسا ... ئۇيغۇرمى، نورە قويۇپ ئاتىدىن ئىرسىيەت كەپ ئاچقىنىمىز ياختى!

خىتاينىڭ ھازىرقى تارىخشۇناسى كويىڭنىڭ «غەربىي ۋە شەرقىي ئىككى خەن سۇلالىسىنىڭ ئىمپىرىيە زېمىنىدىكى مەملىكەتلەر بىلەن بولغان ئىقتىسادى، مەدەنىي مۇناسىۋىتى» دېگەن ۋە ئۇنىڭدا يېزىلىشىچە، مىلادىدىن بۇرۇنقى مىلادى باشلىنىشىدا يېزىلغان، «شىنجىڭيۈەن»، (ئاغىز - دەريالار ...) «موتيېنزى جۇەن» (مۇ ھەزرەت تەزكىرسى) بولۇپمۇ «تارىخىي خاتىرىلەر» (سىماچيەننىڭ مىلادىدىن 104 - 91 - يىل يېزىلغان بولغان ئەسەرى ئىساسى 1982 - يىلى 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» سەھىپىسىدە ئېلان قىلغان ئىلمىي ماقالىسىدا مۇنداق يازغان: «ئەسلى پەقەت غەربىي زېمىندىلا، ماۋۇرائۇننەھىردىن تارتىپ غەربىي ۋە شەرقىي تۈركىستان) چېققان ئۈزۈم، بېدە، ئانار، زىغىر، ياڭاق، ماش، پومىدۇر، پىياز، سەۋزە، زىرە، كۈنجۈت، چېچىكى، تۆگىلىك، تاۋۇز، قوغۇن، تاۋۇز، كې-

ئۇيغۇر ئەلنەغمىلىرى ھەققىدە

ۋەز، قاش تېشى قاتارلىقلارنىڭ غەربىي خەن سۇلالىسى مەزگىلىدىن تارتىپلا ئىچكىرىگە كىرگۈزۈلۈپ كەلگەن».

بۇنىڭغا ئوخشاش خىتاي ئالىملىرى، ھاكىم زالىملىرى خەن دەۋرىدىكى ئازىراق ئۇتۇققا مەس بولۇپ، شۇ دەۋرنى مەدھىلىسمۇئاندىن نېرى ئوتەلمەيدۇ. ئەگەردە تارىخنىڭ مىلادىدىن بۇرۇنقىسىنى سوزلەي دېسە، ئۇزلىرى شىنجاڭ، تىبەت، گەنسۇ، مانجۇرىيە ۋە دۇڭخۇاڭ ئەتراپلىرىدىن نېرى، ھەتتا سەددىچىننىڭ ئىچىدىنمۇ تۇۋەنلەپ خۇاڭخېنىڭ تۇۋىنىگە سۈرۈلۈپ چاڭ-چاڭغا بۇرنى ئاقلىپ قالىدۇ.

«تارىخىي خاتىرىلەر»مۇ قېدىمكى ئەسلى قول يازمىسىغا كېيىنكى باسمىدىن چىققانلىرى كوپ قىسقارتىلغان. ھەتتا گومىنداڭ تەۋەلىكىدىكى ۋاقىتتا 1931 - يىللىرى تۇگەل 130 جىلد كىتاپ بېسىلغان ئېكەن. ھازىرقى قىزىل خىتاي دەۋرىدە تېخىمۇ سىرتماققا ئېلىنىپ، بولۇپمۇ غەربىي ديار دەپ ئاتالغانلارنىڭ ھەممە ئېنىق يېزىلغان (ئەسلى سىماچەنمۇ خىتاي ھاكىملىرىنىڭ مېردىز كوز قارىشىغا مۇناسىپ سوزلەتتىكەن، ئۇنى تاختا بېشىغا ئېلىپ قويغاننىڭ ئوزىدىنمۇ) دەپ قارىلىدىغان مۇنداق ئەقىللەرنى ئېلىشقا بولىدۇ: «بەش ئاقساقال تەزكىرسى» 1 - جىلدىدىن «چوڭ ئاقساقال جۇەنشۇ كاۋياڭ خۇاڭدىنىڭ نەۋرىسى، چاڭ يىنىڭ ئوغلى، شىمالدا يۇۋلىڭ، (خېبەي، لياۋنىڭ ئولكىلىرىنىڭ جەنۇبى تەرەپلىرى) جەنۇپتا خىياۋجىز، مىگجولىڭ، دۇياكلىڭ، چىتيەنلىڭغىچە (چاڭجاڭنىڭ يۇقىرى ۋادىسى) شەرقتە پەنمۇغىچە (ئومۇمەن دېڭىز بويلىرى) غەرپتە لىيۇشاغىچە (گەنسۇنىڭ جويەن ناھىيەسى ئەتراپى) قەدەر باردى» دەپ بىرىنچى قېتىم خىتاي كېگەيمىچىلىكى ئاران شۇنچىلىك يەرگە. ھازىرقى جۇڭگو تەۋەسىنىڭ ئوندىن بىر بولۇگىگە توغرا كېلەر يەرلەرگە كېڭەيگەن. شۇ چاغدا يەنە «تارىخىي خاتىرىلەرنىڭ» (ئۇيغۇرچە، 18 - بەتتە يەنە مۇنداق لاپ گەپلەرمۇ بار: «چوڭ ئاقساقال جۇەنشۇگە، قۇياش نۇرى يورۇتقانلىكى يەرلەر تىنچىپ ئەل بولۇپ ئىتائەت قىلمىغان ھېچ كىم قالمىدى» ئەينە قاراڭ! دۇنيانىڭ ئالىقاندەك يېرىگە قورۇتلاپ ئېگە بولغان شۇ تورت مىڭ يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتقا بېرىلگەن باھانى كورۇڭ! خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ ئاتىسى بولغان سىماچەن ئوزىدىن بورۇنقى تارىخچىلىرىنىڭ يېزىۋاتقان تارىخىغا ئەينە شۇنداق قارا سىيا سۈركەپ يېزىشنى داۋام قىلغان بولسىمۇ، بارنى باردەك يوشۇرمىغان. ھازىرقىلارچۇ، ھەتتا بارنى بوراپ، تارىخنى ئاستىن - ئۈستىن قىلىپ يېزىشىدۇ. مىسالغا ئەشۇ سىماچەننىڭ ئوز دەۋرى (خۇاگدىدىن تارتىپ مۇقىملاشقان ئوز تەۋەسىنى) چېگرالىرىنى رەت قىلىپ، تاكى پامىر تاغلىرىدىن، خانتەڭرى تاغلىرىدىن ئېشىپ تاكى ئورالغىچە پۈتۈن سىبىرىيەلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان قىزىل خەرىتە تىكلىدى. مانا شۇنىڭ ئوزىمۇ، خىتاينىڭ خۇاگدى، چىڭسىخۇا، خەن ۋودى تاجاۋۇزچىلىقىنى كەسىپ قىلغان ئەجدادىنىڭ يولىنى تېخىمۇ ئاپ - ئاشكارە شەرمەندىلەرچە قوزۇتلىتىپ داۋاملاشتۇرماقتا.

دۇنيادا تاجاۋۇزچىلىقنى كەسىپ قىلغان مىللەتلەر بارماقتا سانىغىدەك بولسىمۇ، ئامما ئۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىقىنى، ۋەھشىلىكلىكىنى ساناپ تۈگىتەلمەيسىز. شۇنىڭ بەدىلىگە ئۇلار ھۆر باياشات، ھەم كوپەيگەن، ھەم زورايغان، ھەم تېخىمۇ مەبلەغ ھېساۋىغا كۆچەيگەن، ھەم تەرەققىي تاپقاندۇر.

ئەندى بىزچۇ؟ تارىخنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرىنى ھەتتا ئەجدادلار تاش كىتاپلارغا مەڭگۈ ئوچمەس قىلىپ يېزىۋەتسە، دايىم ئوقۇپ تۇرۇپ، ھازىر چۈشۈپ قالغان ھالىمىزغىمۇ پەسەند قىلماي بوكنى قىرلاپ، قۇلاقنى تۇتۇپ «خاللەيلۇنلارنى» ۋاڭ تۇۋلاپ ئېيتىپ، قارىماي دەسسەپ، پەملىمەي دەگسەپ، چاغلاشماي كوپسەپ ژۇرۇمىز. «مىللەتنىڭ تەغدىرى شۇ مىللەتنىڭ خۇيى - پەيلىگە باغلىق ھالدا ئوز قولىدا» دەيدىغان دۇنياۋىي مەنتىقىگە كوز قىرىمىزنى سالمايمىز.

ئەجداتلىرىمىز دۇنياغا داڭلىق ئەلنەغمىلىرىنى ياراتقاندەك، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق يوللىرىنىڭ ئىلغار تەجرىبىلىرىنى توپلىغان. ئىجاتچانلىق، كەشپىياتچانلىقتا، ھازىر بىزنىڭ كەژكىمىزگە مىنىۋالغان كەلگىندىلەرگە نىسبەتەن ئەلا دەرىجىدە ئوتكەن ئېدى.

يەنە بىر نەقىل «تارىخىي خاتىرىلەر» (ئۇيغۇرچە) 21 - بەت: «يۇرتتىكى خەلقلەر ئاقساقال شۇن (22 ۋەزىرنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئۇلۇغى) نىڭ ساۋاپلىق ئىشلىرىدىن قايىل بولدى. شۇنىڭ بىلەن يۇ توققۇز پەدىلىك مۇقامنى كەشپ قىلدى. بۇ مۇقامغا ساز چېلىنغاندا، ئاجايىپ جانىۋارلار يېتىپ كېلەتتى. فىنىكىس قۇشى كېلىپ پەدىگە تەگكەشلەپ، قاناتلىرىنى كېرىپ ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. يۇرت خەلقىنىڭ گۈزەل پەزىلەتلىرى ھەممىسى ئەينە شۇ شۇن دەۋرىدىن باشلانغان». شۇن ھەقىقەتەن ئوز زامانىسىنىڭ ئىلغار دىپلوماتى بولغان ئوخشايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ياۋ دەۋرى بىر قەدەر گۈللىنىپ قالغان ئېكەن. يۇ بىلەن شۇن شۇ چاغدىكى 22 ۋەزىرلەرنىڭ ئالاھىدە خىزمەت كورسەتكىنى ئوخشايدۇ. شۇ چاغدا: «ۋەزىرلەر ئىچىدە پەقەت يۇ ناھايىتى چوڭ خىزمەت كورسىتىپ، توققۇز چوڭ تاغنى يېرىپ، توققۇز كۆلنى دەرياغا ئۆزگەرتىشتۇردى. توققۇز دەريانى ئېقىنىغا سالدى. توققۇز ئايماقنىڭ سۈيىنى تىزگىنلەپ، تۇپراقنى ساقلاپ قالدى. بۇ ئايماقلاردىن بەلگىلىمە بويىچە باج - خىراج تاپشۇرۇش، شارائىتقا قاراپ ئىش قىلىش تەلەپ قىلىندى... جەنۇبىدا جىياۋجىز، بېيفانى، غەربىدە دۇڭ، شىجىڭ، چۈسۈۋ، دى، چىياڭ قاتارلىق قەۋملەرنى تىنچلاندۇردى، شىمالدا تاغ، دۇگلىرى، فا، شىشېن قاتارلىق قەۋملەرنى، شەرقتە چاگىي، نىياۋيىلارنى خاتىرجەم قىلدى.» («تارىخىي خاتىرىلەر» ئەسلى كىتاپنىڭ 43 - 44 - بەتلەر).

دېمەك، ژۇقۇرىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىللەردىن مەلۇم بولىدىكى خىتايلارنىڭ ئەسلى ماكانى چاڭجاڭ ۋە خۇدىخە دەريالىرىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىدىن دېڭىزغىچە ئارىلىقتا. ھەتتا بەزى يېرى شەرقىي دېڭىزغىمۇ يەتمەيدۇ. دېڭىز بويىدا سەندۇڭ ۋە جاگسۇ ئولكىلىرىدە خىتايلارغا يات چاگىي، نىياۋيىلارمۇ بولغان. «تېچلاندۇردى»، «خاتىرجەم» قىلدى دېگەن ئىبارىلەردىن ئەتراپىدىكى قەۋم دولەتلىرى بىلەن ئۇرۇشماسلىق، تاجاۋۇز قىلىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشماسلىققا، سودا ۋە مەدەنىي ئالاقىلاردا بولۇشقا سوز بېرىپ شەرتنامىلار تۈزۈشتى، دېگەن مەنا چىقىدۇ. ئەگەردە شۇ چاغدا ھازىرقى جۇڭگو تېررىتورىيەسى بولغىنىدا ئانداق كەپلەر بولمىغان بولار ئېدى. يۇ بىلەن شۇن خىتاي خەلقىنى بىر مەزگىل تىنچ ياشاشقا ھەسسە قوشقان ۋەزىرلەر ئېكەن.

ئەندى ژۇقۇرىدا «يۇ نىڭ توققۇز مۇقام كەشپ قىلدى» دېگىنىگە توختالساق، ئۇ چاغدا نەدىكى مۇقام؟ (يەنى ژۇرۇشلەشكەن بىر پۈتۈن ئەلنەغمە بولسۇن) «مۇقام» دەپ تەرجىمە قىلغان خىتاي نەرخاڭ ناخشىلىرى بولۇشى مۇمكىن. ھەتتا مىلادىدىن بۇرۇنقى 5 - 6 - ئەسىرلەردە خىتاينىڭ پۈتكۈل فولكلورىنى ژىغىنچاقلىغان كۇڭزى تۈزگەن «ناخشىلار كىتاۋى» (شىنجىڭ) دىمۇ مۇقام خاراكتېرلىق ئەغمىلەر خىتايدا بولمىغانلىقى مەلۇم. مۇقام تەتقىقاتچىلىرى (خىتاي تەتقىقاتچىلىرى ھەم) قەيت قىلىدۇكى، پەقەت ئۇيغۇر مۇقامچىلىرىدىن سوجۇپ، يەگماك - تۈر دەۋرىدە (تاڭ خانلىقى) بىر قانچە ئاتاقلىق خىتاي نەغمىلىرى قۇرالغان.

دۇنيادا مۇقام ئەنئەنەك (ھىندىلار) ۋە ئۇيغۇرلاردا بىرىنچى بولۇپ مىلادىدىن سەل ئاۋاللا شەكىللەنگەن. خىتايلار ئەشۇ خۇاگدى دەۋرىدىن بۇرۇنلا شىننوڭشى دەۋرىدىلا كۆسەن نەغمىلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ سەييارە سەنئەتچىلىرىدىن ئاڭلاتتى. پۈتكۈل دۇنياغا، بولۇپمۇ ھازىر تۈركى مىللەتلىرى ھەتتا ئەرەپ، پارس مۇقاملىرىغا ئىز سالغان ئانا كۈيلەر - كۆسەن ئەغمىسىدۇر.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇن 2188 - يىلىدىن 2160 - يىلغىچە شىيا خاندانلىقىنىڭ ئۈچىنچى ھوكۇمدارى تەيكاڭ دەۋرىدىن بۇرۇن جى خان دەۋرىدە خوۋجى دېگەن كىشى دېخانچىلىق ئاقساقلى بولۇپ، ئۇ ئولگەندە، (تەيكاڭ دەۋرىدە) ئۇنىڭ ئوغلى بۇجو دېخانچىلىق ئاقساقلى بولۇپ تۇرىدۇ. ئامما تەيكاڭ ئاكا - ئۇكا بەش ئاغىنە تۇققانلار تېتىقسىز كەيپى - ساپاخور، ئوۋچىلىق مەستانىلىرى بولغاچقا خىتاي يېرى چۈشكۈنلۈككە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇجو ئاقساقال: «رۇگلار ۋە دىلار ئارىسىغا قېچىپ بېرىپ، شۇ يەردە ئولدى. ئۇنىڭ ئوغلى جۇ، جۇ ئولگەندىن كېيىن ئوغلى كۇگلىيو چىقتى. كۇگلىيو غەربىي رۇگلار، شىمالى دىلار ئارىسىدا ژۇرۇپ، خوۋجىنىڭ ئىشىنى قايتا گۈللەندۈرۈپ، دېخانچىلىق بىلەن جىددى شۇغۇللاندى. دېخانچىلىق قىلىشقا ۋە شەھەر سېلىشقا بولىدىغان يەرلەرنى ئايلىنىپ ژۇرۇپ كوزدىن كەچۇردى ۋە تاللىدى» («تارىخىي خاتىرىلەر» ئۇيغۇرچە 37 - بەت).

كۇگلىيو ئومۇمەن رۇگلار ۋە دىلار ئوخشاش ئېگىسىز يەرلەرنى، شۇ چاغدا خىتاي ۋاڭ، گۇڭ (خان ۋە بەگلىرى) ئاقساقاللىرى ئېگىلىسىگەن يەرلەرنى ئېگىلەپ، ئەتراپىغا توپلىغان خىتاي ۋە باشقا خەقلەرگە بەگ بولدى. جۇ خاندانلىق شۇنىڭ بىلەن تىكلەندى. مانا قارايسىزكى ئىككى مىڭ يىللارغىچە ھوكۇم سۈرگەن ئاۋالقى جۇ خاندانلىقىنىڭ بەگلىرى رۇگلار ۋە دىلارنىڭ ھاياتىنى ئوگىنىپ تەلىم ئالغان. ئەينە شۇنداق ۋاڭلىرى (خانلىرى) گۇڭلىرى (بەگلىرى)، دارىنلىرى (ئاقساقاللىرى) ياخشى روناق تاپقان. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ تورت مىڭ يىل ئاۋاللا رۇگلار، دىلار، (يەنى بىزنىڭ ئاق كوگۇل ئەجداتلىرىمىز) دىن تەلىم ئالغان كۇگلىيو، (ئاندىنمۇ بۇرۇن شىننوڭشى كەبى) ئەۋلاتلىرى ئۇنىڭ يولىنى داۋاملاشتۇردى. ئاردا بەزى ۋاڭلار ئىشىنى بۇزسىمۇ، كۇگلىيونىڭ 9 - نەۋرىسى «كۇگوڭ دەنخو تەختكە چىقىپ خوۋجى ۋە كۇگلىيولارنىڭ ئىشىنى قايتا ئەكسىگە كەلتۈردى. ئەدەپ - ئەخلاقنى تەكىتلەپ، مېھرىۋانلىق، ئىناپ، ئادالەتنى يولغا قويدى. پۈتۈن خەلق ئۇنى سويدى... خەلق كۇگوڭ دەنفۇنىڭ كورسەتكەن خىزمەتلىرىنى قوشاق قېتىپ مەدھىيلىگەن» («تارىخىي خاتىرىلەر» 4 - جىلد. «جۇۋ خانلىرى تەزكىرسى» ئۇيغۇرچە كىتاپ. 38 - بەت). مانا بۇ ئوز - ئوزىدىن مەلۇم بولىدۇكى، «ئوزەڭ تېچ، خوشناڭ تېچ» دېگەن گەپ. خىتاي تارىخچىسىنىڭ (سىماچەننىڭ) كىتاۋىدىكى قېدىمكى خىتاي خاندانلىرىدىن شىيا، شاڭ، جۇ، يىن قاتارلىق خاندانلىقلارنى خىتاي ئوز ئىچىدە قېدىمدىنلا بىر ئىمپېرىيەگە ئوزلىرى ئېگە بولمىغان موخو ھالىتىنى يوشۇرۇپ، ھازىر تۈزەپ باسقان كىتاپلاردا، گويا خۇاگدىدىن كېيىن شىيا، شىيادىن كېيىن شاڭ، شاڭدىن كېيىن جۇ (خۇددى تورت مىڭ يىل ئاۋال خاقانلىق - ئىمپېرىيە تەشكىللىگەندەك) خاندانلىقلار بولغاندەك ژىلنامە جەدۋەللىرىنى بېرىدۇ. بۇ ئەينەن خاتا. خىتاي تارىخىدا ئوزلىرى ھازىرقى جۇڭگونى تەشكىل قىلمىغان. خۇاگدى دەۋرىدىلا بەش ئاقساقال، ئاندىن ئۈچ بولىدە، كېيىن تورت. ھەتتا مىلادىدىن بۇرۇنقى ئون بىرىنچى ئەسىرگە كەلگەندە 9 ۋاڭلىققا پارچىلانغان. ھەتتا خىتايلار ماختىنىدىغان چىڭسىخۇاڭ بىلەن خەن ۋودى، لىيوباڭمۇ دېڭىزدىن گەنسۇنىڭ شەرقىگە، يەنىلا سەددىچىن ئىچىدىلا چوكۈلەپ ژۇرگەن.

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلغان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ھەققىدە» توپلامدا ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مۇنداق دەيدۇ: «تارىخنامىدە يېزىلىشىچە، يېغىلىق دەۋرىدىكى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 475 - يىلىدىن، م. ب. 221 - يىلغىچە ئارىلىق) شىمالى دىلارنىڭ (دى، خۇ - ئۇيغۇرلار) جۇڭشەنگو ئېلىدىن كېلىپ سەنئەت سېتىپ ياشايدىغان ئايال ئۇسسۇلچىلار ئۈچلۈق سەندەل كېيىپ ئۇسسۇل ئويناشقان...»

دېمەك، مۇندىن تورت مىڭ نەچچە يۈز يىل ئىلگىرىدىنلا بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىز دۇگلار ۋە دىلار... دەپ ئاتالغانلارنىڭ يېزا ئېگىلىك، چارۋىچىلىق، كېيىم - كېچەك، نەغمە - ناۋالار جەھەتتىن ھەتتا دىنلارنىمۇ (بۇددا ۋە خرىستىئان) خىتايلارغا ئوگەتكەن تەسىراتلىرىنى بىلىۋالايمىز. شۇنداق ئېكەن كىم - كىمدىن بۇرۇن سۇيلىزاتسىيەگە ئوتكەن ئېكەن؟

رەھىم ھەبىبى.

قىز يېشى ئاقار توختىماي

(تارىخىي داستان)

(قىسقارتىپ بېرىلدى)

پاتىگۈل سابىتوۋا.

غورۇر، نومۇس ھەم پاكلىق،
گوزەل ھىسلار سىرلىقتۇر.
ئۇنىڭ ئۈچۈن جان بەرگەن،
روھلار دايىم تىرىكتۇر.

ئۇيغۇر قىزلىرى كوردى،
دەھشەتلىك قانچە زۇلۇم.
شۇ قۇتلۇق جانلار بىرى،
جاسۇر قىزغۇ نازۇگۇم.

بۇگۈن نازۇگۇم نامى،
ئەرىكنىڭ بىر بايرىغى.
ئۇلۇق جەڭ، كۈرەشلەردە.

ئوتكەن تارىختىن مەنمۇ،
بىر تامچا سوزلەپ كورەي.
ئاڭلاپ، ئوقۇغانلارمۇ،
ئۇنتۇماي سوزلەپ ژۇرەي.

ژىراقتىن كوز سالسىڭىز،
قەد كوتەرگەن بۈيۈك تاغ.
كوك ئاسمانغا تاقاشقان،
باغرى خۇددى جەننەت باغ.

موجۇزىدۇر بۇ ئەتراپ،
غارلار، تاشلار سىرلىقتۇر.
بىر قاراڭغۇ ئوڭكۇردە،
جاسۇر ئىشى تىرىكتۇر.

ئەجايىپ بىر كارامەت!
شۇ ئوڭكۇردە توختىماي –
قىز يېشى ئاقار دەيتتى،
كېچە – كۈندۈز ئۈزلىماي.

سەپەر غايىپ، بىر كۈنى،
شۇ ياققا يولۇم چۈشتى.
ژۇرەك تارلىرى تىترەپ،
كورگىنىم خۇددى چۈشتى.

مانا ئوڭكۇر، يا ئاللا!
قەيسەرلىكى ئەستائىدىل.
ئايال بولۇپ چىدىغان،
قىسمەتلىرىگە قايىل.

تاشتىن ئۆي ياساپ قاچقۇن،
چوپ – سامان بولغان كورپە.
ئىپ كەلگەن قاچا – قومۇچ،
ھەمرا دېگەن ئولگىچە.

قاراڭغۇدا كۈن – تۈنى،
چىل بورىلەر ھولاتتى.
تۈرلۈك ۋەھشى ھايۋانلار،
خوشنا بولۇپ تۇراتتى.

مۇقەددەستى بۇ ماكان،
زالىم زۇلمى يەتمىگەن.
يوقتى ھەتتا بەگمۇ – خان،
خەلقنى خارلاپ ئەزگەن.

ھېچ كىم تەھدىت سالمىغاچ،
جېنى راھەت تاپقاندى.
ھوزۇرلىنىپ ھاياتتىن،
قوشاقلارنى قاتقاندى.

«يالاڭ ئاياق سۇ كەچتىم،
تاغنىڭ سۈيىنى ئىچتىم،
چىدالماي قالماق زۇلمىغا،
ئەزىز جېنىمدىن كەچتىم.

دۇردۇن كىيگەن ئاياققا،
تومۇر كىشەن بوش كەلدى.
جېنىم دادام قىيشىدىن،
بۇ ژىللاردا كىم كەلدى!»

جان قاچۇرۇپ ئالتە ئاي،
شۇ ئوڭكۇردە ياشىغان.
دەت – ھەسرەت، مۇڭلىرىنى،
تەڭ بولۇشۇپ قاخشىغان.

شۇ كۈنلەرگە رازى بوپ،
تاغ ئارىسى، ساي ئىچى.
ئاخشا ئېيتىپ، چاچ تاراپ،
ئولتارغاندا سۇ بويى.

بېلىگە توغاچ تۇگۇپ،
كەلدى بوۋاي تاغ ئارا.
ژۇرگەندە ئوتۇن تېرىپ،
دېگەندەك بولدى، قارا!..

قارىغانچە بولدى لال،
چاچنى تاراپ ئۇزاقتا.
تۇراتتى بىر گوزەل جان،
ئوخشاتتى پەرىزاتقا.

ھەيرانلىقتىن داڭ قېتىپ،
ئىشەنمەيتتى كوزىگە.
جىن – شەيتانمۇ – بۇ نېمە؟
دەيتتى يەنە ئوزىگە.

ئۇ كۈن يېقىن كېلەلمەي،
كەتتى ئاستا ئويىگە.
ئېيتالماتتى بۇ سىرنى،
قورقۇپ ھەتتا بىرىگە.

ئويقۇسى بەك بۇزۇلۇپ،
تۈن بويى ئۇخلالمىدى.
ھېچ كىمگە تىل قاتمايلا،
كەلمەستىن تۇرالمىدى.

تاغ باغرى گۈللەر ئارا،
كوردى يەنە ئەتىسى.
قىزغا بېقىپ يېقىنلاپ،
كەلدى بوۋاي بەل ئىچى.

ئاستا بېسىپ باردى ئۇ:
تۇراتتى قىز پەرىدەك.
تىكىلگەنچە قارىدى؛
گوزەللىكى غەيرىدەك.

«پەرىمۇسەن، يە ئىنسان؟!»
دەپ، سوز قاتتى ئاخىرى.
بولۇپ بىردىن پەرىشان،
تۇتاتتى ئۇ ياقىنى.

سۈت بىلەن ژۇغارغاندەك،
سۈزۈك ئېدى يۈزلىرى.
قاقشا بۇرۇن، قەلەم قاش،
مولدۇر بۇلاق كوزلىرى.

گۈل چىرايى نۇرلۇقتى،
چىرايلىق كۈلۈپ تۇرغان.
كىرپىكلىرى توكۈلەر،
خۇددى سايىلىق بوستان.

ساھىپ جامال قامەتنى،
كورگەن ھەر كىم تەن بەرگەن.
شۇڭا قەشقەر خەلقىمۇ،
نازۇك قىز دەپ نام بەرگەن.

قاچقۇن چوچىگەن بويى،
تىترىگەنچە تۇراتتى.
خىزىرمۇ بۇ يە ئىنسان –
دەپ، ياخشىغا جوراتتى.

سولۇن – خىتاي ئەمەس دەپ،
ئەنسىز خىياللار قاچتى.
لال بولغىنىچە ئاستا
ئوچۇق چىرايىنى ئاچتى.

ژۇرەك ئورنىغا چۈشۈپ،
ئاستا تازىم قىلدى قىز.
دادىسىنى كورگەندەك،
ئەس – ھوشىنى ژىغدى تېز.

– يا خۇدا، بۇ كارامەت!
چۈشتۇڭمۇ، قىز، ئاسماندىن؟
ئىنسان – جىنسى باسمىغان،
بۇ يەرنى كوپ زاماندىن.

دەپ، – ئويلىنىپ قاراتتى،
بوۋاي ياخشى سەپ – سېلىپ.
– توككىن دەردىڭنى ماڭا،
دېدى، – قىزدىن كەپ ئېلىپ.

قاچان كەلدىڭ، ھەم نەدىن؟
سوزلە ماڭا ھالىڭنى.
كىم شۇنچە جاپا قىلدى؟
كورۇپ بۇ جامالىڭنى؟

ئادەم خۇمار بولغاندى،
قاچقۇننىڭ زەئىپ كوڭلى.
كىمگىدۇر ھال – مۇڭ ئېيتىپ،
ژىغلاش – يېنىكلەش يولى.

بۇگۈن شۇ پەيت كەلگەندى،
قىز – بوۋاي بولۇپ مۇڭداش.
ھايات ئۇلۇق موجىزە،
دەتتى، – تېپىلدى قاياش.

دەرتمەن قىز ئاستا – تەمكىن،
بوشاتماق بوپ ئىچىنى.
سوزلىدى ئۇتمۇشىنى،
بۇ ئىشلارنىڭ بېشىنى.

«– مەن تۇغۇلدۇم قەشقەردە،
«كونا شەھ» دېگەن يەردە.
ئاتا – ئانام ھۈنەرۋەن،
ھورمەت قىلاتتى ئەلدە.

دادام مېنى ئوقۇتتى،
«ئوقۇساڭ دىلىڭ يورۇق.
ئارمىنىڭغا شۇ چاغدا،
دەتتى يېتىسەن تولۇق».

دادام دايىم ئېيتاتتى:
مەخسەت – مۇرات تاپقىن، دەپ،
مۇقەددەس تۇت نومۇسنى،
ھاياتتا بۇ ئۇلۇق كەپ.

ئوقۇپ، بىلىپ، كوز ئاچسۇن،
دەپ، ژىغدىم مەن قىزلارنى.
ئۇلارمۇ ئاڭلىق ماڭسۇن،
چۈشىنىپ كوپ ئىشلارنى.

ئەجداتلىرىمىز ئۇلۇق،
خەلقىم مەغرۇر، قەھرىمان.
دولەت، تارىخ قېدىمىي،
زېمىنىمىز بېپايان.

ۋەتەن باي، گوزەل بولسا،
دۈشمەن كوپ بولار ئىكەن.
مۇتىھەم، يات ئۇنسۇرلار
تەھدىت سېپ تالار ئىكەن.

مانجۇر – خىتاي جاھانگىر،
شۇنداق بېسىپ ئالغاندى.
دۈشمەن كۈچلۈك بولغاچقا،
ئەل ھوقۇقسىز قالغاندى.

ئوز يېرىدە تاپىنى،
كويدى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ.
ئاشتى ھەسرەت – پۇغانى،
يەر – ئاسمان، يۇرت ئەھلىنىڭ.

شۇ چاغ دىنىنى پانا قىپ،
غوجام چىقتى سەھنىگە.
مەن پەيغەمبەر ئەۋلادى،
چىدا دەتتى ھەممىگە.

ئاپپاق غوجا مەككاردە!
باشلاپ بەردى ئەڭ ئالدى.
شۇندىن كېيىن قەشقەردە
ئارام بولمىدى زادى.

ئاق ۋە قارا تاغلىق دەپ،
ئاپپاق غوجا ئوڭايلا.
بولگۈنچىلىك باشلىدى،
خەلققە تۈيدۇرماي.

ھە، شۇنىڭدىن باشلاندى،
ئوز – ئارا بىر ئوچمەنلىك.
ياۋۇزلارغا يول ئاچتى،
ئەل ئىچى بۇ دۈشمەنلىك.

شۇ ئىشلار كاساپىتى،
تارىخىي ئۇلۇق دولەت.
سەئىدخانلىق يوق بولدى،
دەۋرىدىن ئوچۈپ سولەت.

داۋام قىلدى بۇ ئىشلار،
قانچە غوجا كېپ – كەتتى.
ئەينە شۇلارنىڭ بىرى،
جاھانگىر غوجا دەتتى.

بۇ دۇنيا كېرەك ئەمەس،
دەتتى زاھىتلار ھۇلاپ.
ئولسەڭ، مەيلى ئولەيلى،
خۇدادىن مەدەت سوراپ.

خەلق تەۋرەپ، ئاللا، دەپ،
جەڭ مەيدانغا چىققاندى.
يە ئولۇم، يە كورۇم دەپ،
غازات قىپ ئېلىشقاندى.

مىڭ سەككىز يۈز ژىگىرمە،
تورتىنچى ژىل ئېدى.
سادىر بولغان بۇ ئىشلار،
خەلق بېشىنى يېدى.

قۇراللىق جاللاتلىرى،
بەكمۇ چىقتى دۈشمەننىڭ.
جاسۇر بېشى كېسىلدى،
بۇ جەڭدە كۈرەشكەننىڭ.

ئەزىز جانلار قىيىنىلىپ،
ياش – قېرى بىللە ياتسا.
قانداق چىداپ تۇراتتۇق،
ئارسىدىلەرنىمۇ ئاتسا.

ئىچى زەردابقا تولۇپ،
تۇرغان قىزلار ئويغاندى.
ۋەتىنىم ھەم خەلقىم دەپ،
پاك ۋىجدانى تولغاندى.

باشلا!، – دېدى قىزلارمۇ،
بۇنىڭدىن ئولگەن ياخشى.
ھېچ بولمىسا جەڭ قىلىپ،
تەغدىرنى كورگەن ياخشى.

قىزلار ئەرەنچە كىيىپ،
ئاتلاندۇق قۇتلۇق جەڭگە.
قولىمىزدىن كەلگەنچە
بىزمۇ بەرسەڭ، – دەپ دەككە.

ئەجدىھار ئېدى دۈشمەن،
يەر – ئاسمانغا ئوت چېچىپ.
ئاخىر يېڭىلدى ئۇيغۇر،
ژۇرەك – باغرى قانغا پېتىپ.

ئەرلەرنى قاتار تىزىپ،
ئولتىرەتتى بىر باشتىن.
بىلىپ قالدى قىزلارنى
بوكنى ئالغاندا چاشتىن.

ياۋۇزلۇق چېكى يوقكەن،
قىرىپ تاشلاپ ئەرلەرنى.
دوزىغى ۋەيران قىلدى،
ئەزىزانە قەشقەرنى.

قىزلارنى ئۇتۇپ بىردىن،
سوغا قىلدى چوڭلارغا.
ئۇيغۇرلار نومۇسىنى،
سالدى چوغ ۋە ئوتلارغا.

ئاسمان ژىراق، يەر قاتتىق.
قۇللۇق زەنجىرى سېلىندى.
زېمىن، خەلق ھەممىسى،
ياۋۇز قولىغا ئېلىندى.

ئامان قالغان جانلارنى،
ژىغىپ سەپكە تىزىشتى.
ژىغا – زېرە ئىچىدە،
ئىلىغا ئېپ چىقىشتى.

مەن بۇ يۇرتقا چىققاندا،
ئاجىز قول قىپ ساتقاندى.
پەيلى يامان سولۇنلار،
رەزىل ئويغا پاتقاندى.

بىلدىم، ئومرۇم دەھشەتتە،
سولۇن تويىنى قىلماقچى.
ئاھ – زارىم، نومۇسىمنى،
تەغدىرىمنى قىيماقچى.

سولاپ قويدى بىر ئويگە،
بۇگۈن سېنىڭ تويۇڭ دەپ.
قىمىر قىلماي ئولتارغىن،
موشۇ سېنىڭ ئويۇڭ دەپ.

غەزەپ – نەپرىتىم ئېشىپ،
ئەس – ھوشۇمنى يوقاتتىم.
ئاسمان بوران، يەر چوغدى،
ژۇرەكنى تىڭشاپ باقتىم.

– بوي سۇنمىغىن، قاچ، – دېدى،
ئىپپەت – نومۇس پاك، – دېدى.
بۇمۇ جەڭدۇر، شۇڭلاشقا
ۋىجدان قالسۇن ئاق، – دېدى.

ئوز خەلقىمنىڭ قان تەرزى،
يېنىپ تۇرسا دىلىمدا.
قانداقلارچە باش ئېگەي،
مانجۇر – خىتاي ئىقلىمغا.

ھېچ بولمىسا بىرسىدىن،
ئالاي دەتتىم، قان قەرزى.
شېھىتلارنىڭ ئالدىدا،
بويۇندىكى چوڭ پەرزىم.

مەن ئولتەردىم ئەبلەخنى،
ساقلاپ قالدىم ھارىمنى.
باشلاندى يېڭى كۈلپەت،
ھەمرا قىلىپ زارىمنى.

ئېلىپ قاچتىم جېنىمنى،
ھەممىسىلا مەس ئېدى.
تۈن ئويقۇسىن ئۇخلاتتى،
يوللارمۇ جىم، ئەپ ئېدى.

تىنىق چىقارماي كەلدىم،
ئىلى دەريا بويىغا.
ئاندا باردى قومۇشلۇق،
كىردىم ئۇنىڭ قويىنىغا.

قومۇشلاردىن قولۋاقنى،
ياساپ، دەريادىن ئاقتىم.
سۇنىڭ ئېقىشى بىلەن،
موشۇ جايلارنى تاپتىم...

ئالتە ئاي شۇنداق قىلىپ،
بۇ جاي ماكان بولغاندى.
تارتقان دەرتلەر بېسىلىپ،
قىزنىڭ كوڭلى تولغاندى.

سولۇن خاتىرجەم ئەمەس،
ئۇندە ئويقىدىن بېزار.
نەشەخورلار مەس ژۇرۇپ،
ھېلىگەرلىك ئويى تىزار.

كەلگەندى شۇنداق پەرمان:
ھەممىن تۇت، دەپ تەۋرىتىپ،
قىل، – دەپ، – قالدۇرماي،
تىنتىتىش
مەلئۇن كۈچلەر ئەۋتىپ.

«– تۇتۇلسا ئۇ كۈندۈزى،
تۈنگىچە ئولتەرۈلسۈن.
تۈندە چۈشسە ئۇ قولغا،
تاڭغىچە كۈتۈلمىسۇن».

شۇندا ياۋۇز غالجىر بوپ،
يۈزلەپ قانخور ئەۋەتتى.
كۈناسىزلارنى تۇتۇپ،
ئەلگە تېچلىق بەرمەتتى.

چىقتى دەرۋىيىر مەخلۇق،
ئەشۇ كەپنى ئاڭلاپلا.
– كوردۇم، – دېدى، – ئوڭكۇردە.
بىر ئايالنى مارايلا.

شۇنچە ياپى كۈچ سېلىپ،
تاپالمىغان پاك جاننى.
چىقتى بىر بەد – بەخ سېتىپ،
ۋىجدانىنى، ھارنى.

يول باشلاپ ماڭدى خائىن،
ئوزى بىلگەن شۇ تاققا.
قىز ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس،
ئەرك دۇنيا بولغان ياققا.

ئوڭكۇر ئالدى قاراڭغۇ،
سىرتىدا جىق ۋاڭ – چۇڭلار.
نېمە، كىملەر مارامدۇ؟
يە كەلدىمۇ جاڭ – جۇڭلار.

سەزدى ھەممىنى دەرھال،
دۈشمەن تېپىپ كەلگەنكەن.
قۇتۇلۇشقا يوق ئامال،
خۇدامۇ رەھىمسىزكەن.

شۇندا، – دېدى بىر مەككار:
ئوت قويايلى ئىچىگە.
ئىستا بۇرۇقتۇم بولۇپ،
چىدىماس بىر كېچىگە.

يا، خۇدا، شەپقەت قېنى،
نېمە شۇنچە قىيىندىڭ؟
چول – باياۋان تاغدىكى،
سوغ ئوڭكۇرنى قىيمىدىڭ.

دەپ، بۇرۇقتۇم بوپ چىقتى،
غەزەپ تېشىپ ئاشقاندى.
يەنە ئېلىشماق بولۇپ،
دۈشمەنگە ئېتىلغاندى.

چىقىشىغا ژىقىلدى،
ئىس بىردىن ھالسىز قىلغان.
قىز تەغدىرى قىيىلدى،
دۈشمەن ئاڭا يېپىلغان.

باغلاندى قىز پۇت – قولى،
ئىڭرىدى ئوڭكۇر – تاغلار.
شۇركۇنۇپ بار تەبىئەت،
ژىتىمسىرىدى ئاڭلار.

ئات ئالدىغا چاپاتتى،
قۇيرۇقتا قىزنى سورەپ.
بېگۇناغا ئىچ كويۇپ،
خەق ژىغلاتتى ھوكۇرەپ.

ئىپ كەتكەندە ئەسىرنى،
قالدى بۇ جاي زار ژىغلاپ.
دەرتمەن قىزنىڭ ھەسرىتى،
بۇغۇلداتتى، ئاي – ژىللاپ.

كىرگەن ئېدىۋق ئوڭكۇرگە:
سورۇن، قاراڭغۇ ئىچى.
تامچىلار شۇ كەمكىچە،
ئاققان قىزنىڭ كوز يېشى...

زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدىي

قازاقستان جامائەتچىلىكى ئېغىر جۇدالىققا ئۇچرىدى. 2000 ـ يىلى 20 ـ نويابىردا87 يېشىدا ئاتاقلىق يازغۇچى ۋە دراماتورگ زىيا ئىبادەت ئوغلى سەمەدىي ۋاپات بولدى.

زىيا سەمەدىي 1914 ـ يىلى 15 ـ ئاپرېلدا ئالمۇتا ۋىلايىتى پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ خونىخاي يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1931 ـ يىلدىن باشلاپ خىتايدا ياشىدى، ئۇ يەردە باشلانغۇچ مەكتەپ مۇدىرى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ بولۇم باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا بىر قاتار مەسئۇل ۋە رەھبىرى لاۋازىملارنى ئېگىلىدى. 1961 ـ يىلى قازاقستانغا قايتىپ كېلىپ بىر نەچچە يىل مابەينىدە قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ مەركىزىي ئاپپاراتىدا ئىشلىدى. 1962 ـ يىلى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى بولدى.

زىيا سەمەدىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىنى دراماتورگ سۈپىتىدە باشلاپ، ئۇنىڭغا يېقىن پيېسا يازدى. «قانلىق داغ»، «زۇلۇمغا زاۋال»، «غېرىپ ۋە سەنەم» دراملىرى تىياتىر سەھنىسىدە ئۇتۇق قازاندى. «مايىمخان» رومانىنىڭ ئاساسىدا «ئەجدىھا يىلى» بەدىي فىلمى چۈشىرىلدى.

ئۇنىڭ «يىللار سىرى»، «غېنى باتۇر»، «ئەخمەت ئەپەندى» رومانلىرى، «ئىلى دەرياسى بويىدا»، «ئورۇك گۈللىگەن چاغدا» پوۋېستلىرى، «لاشمان»، «ئىپارخان» پيېسىلىرى قازاقستان ئەدەبىياتىغا قوشۇلغان چوڭ ھەسسە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. زىيا سەمەدىي شۇنداقلا قازاق ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكلىرى سەبىت مۇقانوۋ بىلەن غەبىت مۇسرېپوۋنىڭ بىر قاتار ئەسەرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇزاق يىللار مابەينىدە يازغۇچىلار ئىتتىپاقى باشقارمىسىنىڭ، قازاقستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ ئەزاسى بولغان.

ھۆكۈمەت ئۇنىڭ خىزمىتىنى يۇقىرى باھالاپ، ئەمگەك قىزىل تۇغى ئوردېنى، قازاقستان ئالىي كېڭىشىنىڭ پەخرىي گراموتىسى بىلەن مۇكاپاتلىدى، «قازاقستان خەلق يازغۇچىسى» ئۇنۋانىنى بەردى.

كۆرنەكلىك يازغۇچى ۋە دراماتورگ، قەلبى سېخى ئىنسان زىيا سەمەدىينىڭ پارلاق خاتىرىسى بىزنىڭ قەلبىمىزدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھۆكۈمىتى.

پۇتكۇل خەلقىمىز ماتەمدە

زىيا سەمەدىي ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ، دېگەن شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، چوڭقۇر قايغۇغا چوكتۇم. ئاخىرى ئۆلمەيدىغان كىم بار؟ ھەر قانداق ئۆلۈم ئېغىر ھادىسە. لېكىن قەدرى ئۇلۇق ئادەمنىڭ ئۆلۈمى ئون باراۋەر زىيادە. زىيا ئاكا سەمەدىي مېنىڭ ئۈچۈن ئىنتايىن قەدىرلىك ئىنسان ئىدى.

زىيا سەمەدىي بىلەن1947 ـ 1949 ـ يىللىرى غۇلجا شەھرىگە مەسلىھەتچى بولۇپ بارغاندا، تونۇشقاندىم. شۇنىڭدىن بېرى بىر ـ بىرىمىزگە يېقىن، قەدىردان بولۇپ كەلدۇق. خۇسۇسەن، ئىككىنچى قېتىم بۇ تەۋەگە يەنە مەسلىھەتچى بولۇپ بارغىنىمدا، زىيا سەمەدىي تونۇلغان ئەدىپ، شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ رەھبىرى ئىدى.

زىيا سەمەدىي ياش تالانتلارغا كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەجايىپ پەزىلىتىنى مەن ئەشۇ چاغلاردىن تارتىپ، تا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە كوردۇم، گۇۋاھچى بولدۇم.

بىرىنچى قېتىم ئۇيغۇرلار دىيارىدا بولغىنىمدا، زىيا ئاكام پولكوۋنىك ئۇنۋانى دەرىجىسىدە رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىدى. لېكىن ھەربىي مەنسەپ ۋاقىتلىق ئىش، يول ـ يولۇقاي كەسىپ بولغان ئېكەندە. بەلكىمبا، مەخسەتلىك پائالىيەت بولغان بولغىيدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئۇرغۇن ئەسەرلىرىدە رازۋېدكا ئىشى بىلەن يېقىن تونۇشلۇقنىڭ ئىزى كورۇنۇپ تۇرىدۇ. ئېيتايلۇق، «بىر تال پاپىروس» ۋە باشقىلار...

زىيا سەمەدىينىڭ ئوز ۋەتىنىدە ياشىغان ۋاقتىدىكى بىر كۈنى، ھەتتا بىر دەققىسى كۈرەشسىز ئوتمىگەن. ئۇ ئوز ۋەتىنىنىڭ، جاندىن ئەزىز خەلقىنىڭ ئازاتلىقى، ئەركىن نەپەس ئېلىشى بىلەن سۇغىرىلغان كۈرەش ئۇنىڭ تەبىتى، ژۇرۇش ـ تۇرۇشى،ھاياتىنىڭ بۆلجىماس قانۇنى بولغان. بۇ كۈرەش مەيدانىدا ئۇ ئوزىنى ئۇلۇق ئىنسان، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ تونۇلغان رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ جەڭگىۋار شاگىرتى، سادىق سەپدىشى ھېساپلاتتى.

ئۇنىڭ «ئەخمەت ئەپەندى» ناملىق رومانى ھەققىدە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىدە بېسىلغان «رومان ئىزىدىن» ناملىق كولەملىك ماقالامدا مەزكۇر ئەسەر توغرىسىدا يېزىپ، بىر نەچچە تارىخىي رومانلارنىڭ مۇئەللىپى زىيا سەمەدىينى ئۇنىڭ كوزى تىرىك چېغىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكى، ئۇلۇق يازغۇچى دېگەن پىكرىمنى ئوچۇق ئېيتقانمەن.

ئەندى ئومۇرنى يەكۇنلەپ، چوڭ خاتىرنامە يېزىۋاتىمەن، دېۋىدى رەھمەتى، ئاخىرقى بىر ئۇچرىشىمىزدا. ئەپسۇس، قول يازمىلار ئېگىسى بىلەن ۋىدالىشىپ، پەللىسىگە يەتمەي، يېرىم يولدا قېلىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. نىجات ئۇستىلدە قايغۇرۇپ ياتقاندۇ...

ئەلۋىدا، ئۇلۇق ئىنسان! ئەلۋىدا، ئۇلۇق يازغۇچى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كارۋان بېشى!

خېلەم خۇدايبەردىيېۋ.
تاشكەنت شەھرى.

مەشھۇر ئۇيغۇر ئەدىبى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چەتئەللەردىكى ۋەتەنداشلاردىن، جەمىيەت تەشكىلاتلىرىدىن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە كۆپلىگەن تەزىيە تېلېگراممىلىرى كەلدى. تۆۋەندە شۇلاردىن بىر نەچچىسىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

مىللىتىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ئاتاقلىق زىيالىسى، مەشھۇر يازغۇچى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى زىيا سەمەدىي ئەپەندىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلاپ، چەكسىز قايغۇغا چومدۇق. مەرھۇم شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئوزىنىڭ تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشقان ئىدى. مەرھۇمنىڭ باسقان ئىنقىلاپ يولى مەڭگۈ داۋام قىلىدۇ ۋە كۆتكەن ئۈمىدى چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى رەئىسى ئەنۋەرجان.

* * *

مۇھتەرەم، مۇكەررەم قېرىنداشىمىز زىيا سەمەدىينىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا چىن ژۈرەكتىن ھازىمىزنى بىلدۇرىمىز. بۈيۈك رەھنامە زىيا بەگنىڭ ۋاپاتى پۈتۈن يۇرتىمىزنىڭ ئاھالىسىغا قاتتىق تەسىر قىلدى. بۇ مۇجاھىدنىڭ ۋەتەن، مىللەت ئۈچۈن قىلغان خىزمەتلىرى ھېچ قاچان ئۇنتۇلمايدۇ. تارىخىمىزدا ساقلانغۇسى.

ئاللاتائالادىن مەخپىرەت تىلەيمىز.
كامال ھۆرمەت بىلەن:

ئۇلۇق ئىنسان، ئىزچىل مۇجاھىد، ئەجايىپ يازغۇچى، دولەت ۋە مەدەنىيەت ئەربابى زىيا ئاكىنىڭ ۋاپاتى ژۈرىكىمىزنى قاتتىق ئەزدى. مىسكىن كوڭلىمىزنى تېخمۇ يېرىم قىلدى. زىيا ئاكا ھەقىقەتەن 20 ـ ئەسىردىكى بۈيۈك نامايەندىلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا پۈتكۈل خەلقىمىزنىڭ ئەركسۆيەرلىكى، دەرت ـ ھەسرىتى، غەيرەت ـ ماتانىتى، ئەقىل ـ پاراستى مۇجەسسەم ئىدى. بۇ جۇدالىقنىڭ ئورنىنى نېمە بىلەن تولتۇرارمىز؟!

ئەلۋىدا ئۇستاز!

مەن سەمەدىيلەر ئائىلىسىگە ئاتىسىدەك چىدامىلىق، غەيرەتلىك، سەبىرلىك بولۇشنى تىلەيمەن.

ئەركىن ئالپتېكىن،
ۋاكالەتسىز مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باش كاتىبى.

* * *

ھۈسەيىن قارى ئىسلامى، ئابدۇقادىر ئەخمەت تۈركىستانى.
سەئۇدىيە ئەرەبىستانى، جىددە.

* * *

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق جەڭچىسى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يېتەكچىسى مەرھۇم زىيا سەمەدىينىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا، ئالمۇتىدىكى قېرىنداشلارغا!

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن، ئاتاقلىق سىياسون دىپلومات، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ سەردارى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەزىز پەرزەندى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر قايغۇردۇق. زىيا ئاكىنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش. ئۇيغۇر ئازاتلىق كۈرىشى ئوزىنىڭ تالانتلىق بىر يېتەكچىسىدىن ئايرىلدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئاسمىنىدىن بىر چولپان ئۆچتى!

مەرھۇم زىيا سەمەدىينىڭ كۈرەشچان روھى، ئالىجاناپ پەزىلىتى ۋە ئولمەس ئەسەرلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ!

ھۆرمەت بىلەن: ئامېرىكا ئەركىن ئاسىيە رادىيوسى ئۇيغۇر بولۇمىدىكى بارلىق تەھرىر، مۇخبىرلار نامىدىن دولقۇن قەمبىرى.

بۈيۈك يازغۇچىمىز زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپاتىغا مۇناسىۋەتلىك كۆپلىگەن جايلاردىن تەزىيە تېلېگراممىلىرى كەلدى. تۆۋەندە ھورمەتلىك گېزىتخان، روسسىيە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدىن كەلگەن تېلېگراممىنى ھاۋالە قىلىمىز.

تېلېگرامما

روسسىيە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئارا بىرلەشمىسى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ كوپ مىللەتلىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاقساقالى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلۇق ۋەكىلىنىڭ ئىجادىي ھەسسىسى چوڭ.مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە بىزنىڭ نامىمىزدىن تەزىيە بىلدۈرۈشىڭلارنى ئىلتىماس قىلىمىز.

مىخالكوۋ، بونداربۇ، پروسكۇرىن، غامزاتوۋ، مۇستاي كەرىم، كۇگۇلتىنوۋ، كۇزنېتسوۋ،ماشباش، نىيازى، لاريونوۋ، لياپىن، گۇسېۋ.

موسكۋا شەھرى.

پانفىلوۋ ناھىيەسى ھاكىمىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭئائىلىسىگە ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئىگىلىكى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسوتسىيەسى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەر ـ ھۇمنىڭئائىلىسىگە ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ياركەنت شەھەرلىك ئوكرۇگى مەمۇرىيىتىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«بېنت» ئاكسونېرلىق جەمىيىتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئۇيغۇر ناھىيەسى ھاكىمىنىڭ ئاپپاراتى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەر ـ ھۇمنىڭئائىلىسىگە ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئى. ئالتىنسارىن نامىدىكى قازاقستان بىلىم ئاكادېمىيەسى بۆۋخان ئەلاخۇنوۋا نامىدىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئوقۇتۇش لابوراتورىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قازاقستان بىلىم ۋە پەن مىنىسترلىكى شەرىقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى غ. سەدۋاقاسوۋنامىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزىنىڭ خادىملىرى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا، شۇنداقلا ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قازاقستان پاگلار جەمىيىتى ئوقۇش ـ ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسىنىڭ رەھبەرلىكى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر تېياترىنىڭ كوللېكتىۋى خەلقىمىزنىڭ سويۇملۇك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەر ـ ھۇمنىڭئائىلىسىگە ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئاباي نامىدىكى ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر بولۇمىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن ستۇدېنتلىرى قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا، شۇنداقلا ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى «قازاقستان تېلېۋىدېنىيە ۋە رادىيوسى» جۇمھۇرىيەتلىك كورپوراتسىيەسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشلار رېداكسىيەسىنىڭ باشلىقى رىزا سەمەدىيگە ۋە گېزىتىمىزنىڭ خادىمى يالقۇن سەمەدىيگە ئاتىسى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھرى بوستاندىق ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى خەلقىمىزنىڭ ئۇلۇق پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ سابىق خادىمى خۇرشىدە ئىلاخۇنوۋاغا ئانىسى
بۇۋرابىيەمنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

پانفىلوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى خەلقىمىزنىڭ سويۇملۇك پەرزەندى، قازاقستان خەلق يازغۇچىسى
زىيا سەمەدىينىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى ئۇيغۇر ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ رەئىسى، ئابرود ـ رومانيا مەھەللىسىنىڭ سابىق ژىگىت بېشى توختاسىن ھاجىم بېيشانوۋقا رەپىقىسى
ھەلىمەم ئايىمنىڭ
ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئېيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋابكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.